

Veliyyüddîn Cârullah Efendi'nin (ö. 1151/1738) 'Terceme-i Hâli'ne Bir Katkı*

A Contribution to "the Biography" of Veliyyuddîn Cârullâh Efendi (d. 1151/1738)

Mehmet Kalaycı¹

*Yazının ilk taslağını okuyan ve geribildirimleri ile metnin olgunlaşmasına katkıda bulunan Recep Gürkan Göktaş'a, Kevser Beyazyüz Sipahioğlu'na, Mine Demirbilek'e ve Murat Er'e; bazı hususlarda görüşlerine başvurduğum Talip Ayar'a ve Kadir Ayaz'a, yazının son halini okuyan Muhammed Osman Doğan'a ve Tuba Nur Umud'a bu vesileyle teşekkür etmek isterim.

Sorumlu yazar/Corresponding author:

Mehmet Kalaycı (Doç. Dr.), Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Ankara, Türkiye
E-posta: mehkala@gmail.com ORCID: 0000-0002-9016-3123

Başvuru/Submitted: 24.02.2021 • **Revizyon Talebi/Revision Requested:** 28.02.2021 • **Son Revizyon/Last Revision Received:** 11.03.2021 •
Kabul/Accepted: 12.03.2021

Atıf/Citation: Kalaycı, Mehmet. Veliyyüddîn Cârullah Efendi'nin (ö. 1151/1738) 'Terceme-i Hâli'ne Bir Katkı.. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 11/1 (Eylül 2021): 357-388.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2021.886375>

Giriş

Osmanlı döneminde yaşamış pek çok âlim hakkında bildiklerimiz, çoğu kez görev bilgileri merkeze alınarak içeriklenmiş anlatılardan ibarettir. Bir veya birkaç sayfaya sıkıştırılmış bu muhteva, belki hoca öğrenci ilişkilerini tespit edebilmek açısından anlamlıysa da daha çok alimlerin görev hayatına ilişkin genel ve benzer değerlendirmeler üzerine kuruludur. Bununla birlikte onların ilmî birikimini ve bu birikimin ürünü olan eserlerini bu değerlendirmelerden hareketle tespit edebilmek çoğu kez mümkün olmamaktadır. Bu nedenle de söz konusu literatür üzerinden gördüğümüz manzara çoğu kez, gerçekliğin yüzeysel bir boyutuna karşılık gelmektedir. Oysaki sahip oldukları veya yazdıkları eserlerin metninin içine veya dışına düştükleri notlar, onlarla ilgili gerçekliğin hem en yalın haliyle hem de çok boyutlu olarak tespit edilebilmesine imkân tanımaktadır. Bunun en önemli zemini ise yazma eserlerdir. Yazma eserlerin, iyi korunabildikleri sürece asırlar boyunca dolaşımda kaldığı, pek çok nesilden insanın

doğrudan veya dolaylı olarak iştirak ettiği tarihsel bir hafızaya ev sahipliği yaptığı herkesin malumudur. Bu haliyle bakıldığında bir eserin her bir el yazma nüshasının biricik olduğunu ve diğer nüshalarda yer almayan ilave yan bilgilere ev sahipliği yapabildiğini belirtmek gerekir. Ferağ, ketebe, nevbet, temellük, vakfiye, mukabele, kıraat, sema ve icazet gibi kayıtlar, yazma eserlerin ana metinden bağımsız müstakil bilgi zeminleridir ve bazen ana metinden çok daha önemli tarihsel bilgiler içerebilmektedir. Bunlar, bu haliyle birer tarih vesikası hüviyetindedir ve “kitap kültürü” etrafında kümelenmiş insanların tarihine ayna tutmaktadır.

Veliyyüddîn Cârullah Efendi, bu olgunun en dikkat çeken örneklerinden birini oluşturmaktadır. Onun hayat hikayesi, bazen mülkiyeti altındaki eserlerin zahriye, hatime veya kenar notlarında bazen de kendi yazdığı eserlerin satır aralarında bizzat kendisi tarafından kayda geçirilmiştir. Bu notlara yansıyan muhteva, dolu dolu geçirilmiş bir ömrün farklı kesitlerine ayna tutan önemli birer tarih vesikası konumundadır. Bunların en kapsamlısı, Veliyyüddîn Efendi'nin kendi kaleminden bir risale kapsamında yazıya dökülmüştür ki bunu Taşköprizâde'nin eş-Şaka'iku'n-Nu'mâniyye adlı eserinin sonunda kendisi için sunduğuna benzer tarzda bir entelektüel otobiyografi olarak değerlendirmek mümkündür. Onun bu risalesi, Ahmed Abdülmecid Herîdî tarafından tahkik edilerek yayımlanmıştır.¹ Veliyyüddîn Efendi'nin İstanbul'da tahsil görmüş bir kimse olarak Arap coğrafyasına gitmesi, farklı şehirlerde uzun süreler kalıp ilim tahsilinde bulunması, çok yönlü bir âlim profili sergilemiş ve bunu görünür kılan çok sayıda eser kaleme almış olması son yıllarda kendisine yönelik artan bir teveccühü beraberinde getirmiştir. Veliyyüddîn Efendi'nin bunu fazlasıyla hak ettiğini ve bunun sadece ona değil bütün bir düşünce geleneğimize yönelik bir vefa borcu olduğunu özellikle vurgulamak gerekmektedir. Nitekim yakınlarda Berat Açıl'ın editörlüğünde gerçekleştirilen *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* başlıklı bir kitap çalışması bu vefanın kayda değer bir örneğini oluşturmaktadır.² Başlığa da yansıdığı üzere bu çalışma, Carullah Efendi Koleksiyonu'nda yer alan eserlerin zahriye, hatime ve hamîşlerine düştüğü notlardan hareketle Veliyyüddîn Cârullah Efendi'nin entelektüel hikayesi hakkında anlamlı bir değerlendirme çerçevesi sunmaktadır.

Bu yazının amacı, söz konusu çalışmayı, bilhassa da çalışmanın Muhammed Usame Onuş tarafından Veliyyüddîn Efendi'nin otobiyografisi bağlamında titizlikle kaleme alınmış ilk yazısını³ tamamlayacak bir katkı sunmaktır. Laleli Koleksiyonu 1256 numarada kayıtlı bulunan ve Veliyyüddîn Efendi'nin temellük kaydının bulunduğu bir eserin zahriye sayfasına kendisi tarafından düşülmüş otobiyografik bir not, sunmak istediğimiz katkının merkezinde yer almaktadır. Veliyyüddîn Efendi, bu kısa notta İstanbul'da başlayıp Hicaz'a ve diğer İslam

1 Ahmed Abdülmecid Herîdî, “Veliyyüddîn Cârullah ve Bernâmecu Kirâ'âtih”, *Havliyyât İslâmiyye/Annales Islamologiques* 16 (1980), 6-57.

2 Berat Açıl (ed.), *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* (İstanbul & Ankara: İlem Kitaplığı & Nobel, 2015).

3 Muhammed Usame Onuş, “Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddîn Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli”, ed. B. Açıl *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları* (İstanbul & Ankara: İlem Kitaplığı & Nobel, 2015) içinde, 17-46.

beldelerine uzanan, sonrasında da tekrar İstanbul'a dönmesiyle neticelenen kendi yaşam kronolojisini ana hatlarıyla ortaya koymaktadır. Not, Veliyyüddîn Efendi'nin nerede ne kadar kaldığı bilgisinin yanı sıra, bilhassa İstanbul'dan ayrılmadan önce ve buraya döndükten sonraki hayatı hakkında mevcut bilgilerimizi genişletecek önemli ayrıntılar ihtiva etmektedir. Bu çerçevede önce Veliyyüddîn Efendi'nin ilgili notu hakkında genel bir bilgi sunulmuş, ardından notun muhtevasına yansıyan hususlar başta Onuş'un yazısı olmak üzere Açıl'ın editörlüğünde gerçekleştirilen çalışma içerisinde yer alan yazılarla da ilişkilendirilerek tahlil edilmiştir. En sonda da zahriye notunun Arapça ve Türkçe metni ile görseli ek olarak sunulmuştur.

I- Zahriye Notuna Dair Bazı Genel Değerlendirmeler

Veliyyüddîn Efendi'nin bu yazıya konu olan zahriye notunu düştüğü eser, 1097/1686-1098/1687 yıllarında bir yıl kadar şeyhülislamlık görevinde bulunmuş Mehmed Emîn Ankaravî'nin (ö. 1098/1687) *Mecmû'atu'l-fetâvâ*'sının bir nüshasıdır. Veliyyüddîn Efendi'nin notun girişinde dile getirdiği bilgiler, Ankaravî'nin bu eserinin nasıl şekillendiğine dair ve daha önceden bilmediğimiz bir ayrıntıyı içermektedir. Buna göre Ankaravî, önce Abdülkâdir Efendi'nin⁴ fetvalarını ihtiva eden bir mecmuanın kenarına kendi fetvalarını ve mütalaalarını not etmiş, sonra da bunları müstakil olarak bir araya getirmek suretiyle kendi eserini oluşturmuştur.⁵ Zahriyede yer alan “bil ki eserin başından *sarf* kitabına kadarki üçte birlik ilk kısmı bir hatla, *sarf* kitabından *fî men yaslahu hasmen* ibaresine kadarki ikinci üçte birlik kısım bir başka hatla, buradan da kitabın sonuna kadarki kısım üçüncü bir hatladır” şeklinde nottan⁶ hareketle Veliyyüddîn Efendi'nin mecmuanın tamamını gözden geçirdiği anlaşılmaktadır. Nitekim ana

4 Bu kişinin, ilk tahlilde, III. Murad döneminde iki yıl kadar şeyhülislamlık görevinde bulunmuş olan Abdülkâdir Şeyhî Efendi (ö. 1002/1594) olabileceği yönünde bir kanaat uyanmaktadır; ne var ki bu kişinin herhangi bir fetva derlemesinden söz edilmemektedir. Bk. Mehmet İpşirli, “Abdülkâdir Şeyhî Efendi”, *TDVİA*, 1/144. Daha doğru olması muhtemel ikinci ihtimal ise bu kişinin, Kadri Efendi olarak bilinen Abdülkâdir b. Yusuf (ö. 1084/1674) olabileceğidir. İstanbul kadılığı görevinde bulunmuş, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerine getirilmiş bir kimse olan Kadri Efendi'nin fıkıh ve fetva kitaplarından derlediği meseleleri *Vâkı'atü'l-müftiyyîn* adı altında bir araya getirdiği kaydedilmektedir. Sadece meselelerin sunulduğu, delillerin zikredilmediği bu eserin uzunca bir süre kadı ve müftülerin el kitabı olduğu belirtilmektedir. Bk. Ahmet Özel, “Kadri Efendi”, *TDVİA*, 24/140-141.

5 Ankaravî'nin söz konusu eseri özelindeki bazı akademik çalışmalarda bu ayrıntıdan haberdar olunmadığı tespit edilebilmektedir. Bk. Kübra Nugay, *Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin Fetâvâ-yı Ankaravî Adlı Eserindeki Metodu (Aile Hukuku Örneğinde)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012), 56-84; Ahmet Akgündüz, “Fetâvâ-yı Ankaravî”, *TDVİA*, 12/438-39.

6 Mehmed Emîn Ankaravî, *Mecmû'atü'l-Fetâvâ* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1256), 1a.

metin kenarına, altına “Ebû Abdillâh” ifadesini eklemek suretiyle düştüğü bazı notlar⁷ bunu teyit etmektedir. Nüshanın zahriye sayfasının sağ üst köşesine kendisi tarafından düşülmüş mülkiyet kaydı 1138 (1725-1726) tarihlidir. Bu durumda Velîyyüddîn Efendi'nin terceme-i halini sunduğu notun bu tarihten sonraki bir zaman diliminde yazılmış olabileceği öngörüsünde bulunmak mümkündür.

Velîyyüddîn Efendi'nin ilk tahlilde kısa gibi görünen, ancak dikkatle üzerine eğildiğinde çok sayıda önemli ayrıntıyı barındırdığı gözlemlenebilen bu notunu elbette kendi otobiyografisine dair yegane not olarak mütalaa etmemek gerekir. Zira kendi mülkiyeti altında bulundurduğu eserlerin büyük bir kısmının bazen zahriye veya hatime sayfalarına, bazen ana metnin kenarlarına irili ufaklı çok sayıda not kaleme almıştır ki bunlar Açıl'ın editörlüğünde gerçekleştirilen çalışmada Velîyyüddîn Efendi'nin gerek biyografisinin tespitinde gerekse düşünce dünyasının tahlilinde kıymetli bilgi parçacıkları olarak işlev görmüştür. Bu yazıya konu olan zahriye notunun, kenar notlarına parça parça yansıyan muhteva ile kesişen tarafları olduğu gibi Velîyyüddîn Efendi hakkında ilgili muhtevanın ötesinde yeni bilgiler de sunmaktadır. Zahriye notuna yansıyan bilgileri, kendi iç sistematiği bakımından “Velîyyüddîn Efendi'nin İstanbul'daki öğrencilik süreci”, “Velîyyüddîn Efendi'nin İstanbul'dan ayrı kaldığı yıllar” ve “Velîyyüddîn Efendi'nin İstanbul'a dönüşü ve sonrası” olmak üzere üç kısımda mütalaa etmek mümkündür.

II- Velîyyüddîn Efendi'nin İstanbul'daki Öğrencilik Süreci

Başka eserlerine düştüğü notlarından hareketle Velîyyüddîn Efendi'nin 1070 (1659-1660) yılında Yenişehir'de Hisar arkasında bir köyde doğduğu, ilk tahsilini bu köyde gerçekleştirdiği, on beş yaşında iken Yenişehir'de Taşmektep adıyla meşhur olan medreseye gittiği ve 1093 (1682) yılında İstanbul'a gidene dek sekiz yıl bu medresede, ardından da yedi yıl İstanbul'da tahsil gördüğü tespit edilmiştir.⁸ İstanbul'daki tahsil sürecinin hangi medresede veya medreselerde gerçekleştiği hakkında yeterince bilgi bulunmadığı, İstanbul öncesinde ve İstanbul'daki tahsili süresinde ise Mahmud İbnü'l-Hâc, Mahmud, İbrahim, Sadeddin er-Rûmî, Mustafa b. İbrahim er-Rûmî, Muhammed er-Rûmî, İhtiyâruddîn er-Rûmî ve Halil Esved gibi isimlerden tahsil

7 Bu notlardan bazıları ana metinle ilgili bazı tashihler veya tahliller bazıları da ana metnin muhtevasının dışında ve Velîyyüddîn Efendi'yi içine alan gönderimler içermektedir (1b, 2a, 18a, 115a, 163ab, 164a, 195a, 243a, 411b, 419b, 448a). Örneğin metnin henüz başlangıcının kenarına düşülmüş şu not bu bakımdan oldukça dikkat çekicidir ve zahriye notunun ilk cümlelerinde belirttiği üzere Ankaravî'nin eserinin Abdülkâdir Efendi'nin fetva mecmuasıyla ilişkisini açıklar niteliktedir: “Derim ki, bu mecmuanın sahibi ilkin *el-Mecmû'atü'l-Kâdiriyye*'nin kenarlarına bir şeyler ekledi, sonra kenardakilerle ana metni cem etti; böylelikle de bu mecmua ortaya çıkmış oldu. Ben kendisinin [Ankaravî'nin], [Abdülkâdir Efendi'nin mecmuasının] kenarına kendi el yazısıyla yazdığı nüshayı da gördüm.” Aynı notun altında yer alan ve ana metinde geçen bir ibareye dair bir tahlil niteliği taşıyan bir başka notta ise kendisiyle ilişkili bir bilgi sunmaktadır. Bu not şu şekildedir: “... Kâdîhân'ın ismi el-Hasen b. Mansûr b. Ebî'l-Kâsım Mahmûd b. Abdülazîz el-Özcendî el-Ferğânî'dir ama Kâdîhân Fahrüddîn olarak bilinmektedir. Hân onun lakabıdır... Onun dört cilt halinde *el-Fetâvâ'sı*, *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr'i*, *Şerhu'z-Ziyâdâi'* ve el-Hassâf'ın *Edebü'l-Kâdî'si* üzerine bir şerhi bulunmaktadır. Ben, *Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr'*in onun hattıyla iki ciltlik bir nüshasını Medine'de gördüm...”. Bk. Ankaravî, *Mecmû'atü'l-Fetâvâ*, 1b.

8 Onuş, “Bir Osmanlı Âlimi Velîyyüddîn Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli”, 18-19.

gördüğü kaydedilmiştir.⁹ Bu yazıya konu olan zahriye notu, Veliyyüddin Efendi'nin İstanbul'da geçirdiği süreçte iki önemli isimle daha irtibatının bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan ilki mülazemetini yanında tamamladığını belirttiği Şeyhülislam Ali Efendi (ö. 1103/1692), diğeri ise “muhakkik ve müdekkik üstadımız” olarak nitelediği Abdülvehhâb Efendi'dir (ö. 1103/1691). Veliyyüddin Efendi'nin zahriye notunun ilgili kısmı şu şekildedir:

Sultan Bayezid Medresesi'nde Ali Efendi'den fetva eminliği kapsamında aldığım mülazemetten dokuz gün sonra Ankaravî Mehmed Efendi, Ali Efendi'nin yerine 1097 Şevval'inde (Ağustos-Eylül 1686) şeyhülislamlık makamına getirildi. Sonra aradan dokuz ay geçti ve Mehmed Efendi vefat etti; yerine de Debbâğzâde Mehmed Efendi [ö. 1114/1702] fetva makamına getirildi. Bir müddet sonra, muhakkik ve müdekkik üstadımız Abdülvehhâb Efendi, 1099 (1687-1688) yılında Sultan Süleymân b. İbrâhîm'e hoca oldu.

Veliyyüddin Efendi'nin atıfta bulunduğu ilk isim daha çok Çatalcalı nispetiyle bilinen Şeyhülislam Ali Efendi'dir (ö. 1103/1692). Veliyyüddin Efendi, mülazemetini onun yanında ve Sultan Bayezid Medresesi'nde tamamlamıştır. Bu durum, onun İstanbul'da geçirdiği sürenin hem bir tahsil hem de müderrisliğe giden sürecin önemli bir basamağı konumundaki mülazemet elde etme süreci olduğu anlamına gelmektedir. Ali Efendi'den aldığı mülazemet, şeyhülislamların altı ayda bir fetva eminliğinden bir mülâzım vermesi şeklinde gerçekleşen bir mülazemettir.¹⁰ Bunu elde etmek için ne kadar süre beklediğini tespit edebilmek mümkün değilse de bu noktada Şeyhülislam Ali Efendi'nin doğrudan bir etkisi olduğu açıktır.

Ali Efendi, Halvetiyye tarikatından Şeyh Ömer Efendi'ye intisap eden, şeyhinin halifesi olarak da Çatalca kazasında uzun yıllar irşad faaliyetinde bulunan Şeyh Mehmed Efendi'nin oğludur. Ali Efendi, babasının bu görevi sırasında Çatalca'da doğmuştur. Yenişehir kadılığı sırasında babasıyla kısa bir müddet teşrik-i mesaisi olan Hoca Abdürrahim Efendi (ö. 1066/1656) şeyhülislam olunca Ali Efendi de onun yanında mülazım olmuştur. Ali Efendi'nin asıl yanında yetiştiği kişi Minkârîzâde Yahya Efendi'dir (ö. 1088/1678). Minkârîzâde'nin İstanbul dışında

9 Onuş, “Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli”, 19-20. Bu isimlerden sonuncusu olan Halil Esved'in Kara Halil et-Tirevî (ö. 1123/1711) olma ihtimalini yadsımamak gerekir; Veliyyüddin Efendi'nin İstanbul'da bulunduğu 1093-1099 tarihleri arasında Kara Halil Efendi'nin de İstanbul'daki çeşitli medreselerde müderrislik görevlerinde bulunuyor olması bu ihtimali teyit eder niteliktedir. Bk. Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi' u'l-Fuzalâ*, neşr. Ramazan Ekinci (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 3/2507; Nitekim Benli tarafından kullanılan bir kenar notu bilgisinde Veliyyüddin Efendi'nin *el-Mutavvel*'in dördüncü babından sekizinci babına kadarki kısmını İstanbul'da Kara Halil olarak nitelendirdiği hocasına okuduğu kaydedilmiştir. Bk. Ali Benli, “Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Dil İlimleri ile İlgili Kitaplara Düştüğü Notlar”, ed. B. Açı, *Osmanlı Kitap Kültürü* içinde, 329; Umut'un kullandığı bir kenar notunda ismi geçen ve Veliyyüddin Efendi'nin kendisinden “muhakkik üstad” şeklinde söz ettiği Ebu Bekr el-Esved'i de onun hocaları listesine eklemek gerekir. Veliyyüddin Efendi, İstanbul'dan ayrılmadan önce 1095 (1683-1684) yılında Tûsî'nin *Tezkire*'sine Nisâbüri'nin yazdığı şerhi okumuştur. Bk. Hasan Umut, “Matematik Bilimlerine Meraklı Bir Âlim: Cârullah Efendi Koleksiyonu'nun Söyledikleri”, ed. B. Açı, *Osmanlı Kitap Kültürü* içinde, 287. Bu şahıs, muhtemelen Anadolu Kazaskerliği görevinde iken vefat eden ve Şeyhî'nin her fende mahir olarak tavsif ettiği Tireli Kara Ebu Bekr Efendi'dir (ö. 1117/1706). Bk. Şeyhî, *Vekâyi' u'l-Fuzalâ*, 3/2391-93.

10 Mehmet İpşirli, “Mülazemet”, *TDVİA*, 31/538.

ve içindeki kadılık görevlerinde kadı naipliği adı altında bazen fahri bazen de resmi olarak hep ona eşlik etmiştir. 1073/1662-1663'ten itibaren çeşitli medreselerde müderrislik görevlerinde bulunan Ali Efendi, Mısır kadılığı payesini almış ancak henüz yolda iken tekrar geri çağırılmış ve Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. 1084/1674'te Minkârîzâde'nin ani rahatsızlığı sebebiyle onun yerine genç yaşta şeyhülislam olmuş ve bu görevi on üç yıl kadar kesintisiz bir şekilde sürdürmüştü; sonrasında bu görevden azledilip Bursa'ya sürgün edilmiştir. Öyle ki bundan sonraki dört yıl boyunca İstanbul'a girmesine izin verilmemiştir.¹¹

Ali Efendi'nin şeyhülislamlık görevinden azledildiği tarih, Veliyyüddîn Efendi'nin kendisinden mülazemet almasından yaklaşık dokuz gün sonraya tekabül etmektedir. Bu husus, Ali Efendi'nin görevden alınmasına giden süreçte, hatta belki sonrasında yaşadığı sıkıntıların en yakın tanıklarından birinin Veliyyüddîn Efendi olabileceğini düşündürmektedir. Veliyyüddîn Efendi'nin Ali Efendi'nin görevden azli ve yerine Mehmed Emîn Ankaravî'nin görevlendirilmesi ile ilgili olarak verdiği tarih 1097 Şevval'dir (Ağustos-Eylül 1686). Veliyyüddîn Efendi'nin notta ifade ettiği üzere İstanbul'dan ayrıldığı tarih ise 1099 Receb'inin 5'idir (6 Mayıs 1688). Bu durumda onun, Ali Efendi'den aldığı mülazemetin akabinde yaklaşık yirmi bir ay boyunca İstanbul'da bulunduğu söylenebilir. Bu süre zarfında herhangi bir görevde bulunup bulunmadığı tespit edilememektedir; aslında mülazemetini almış birisinin müderris olarak atanması mümkündür ve Veliyyüddîn Efendi'nin bu yönde bir beklenti ile yirmi bir ay boyunca İstanbul'da beklemiş olması ihtimal dahilindedir. Kendisinden mülazemet aldığı Ali Efendi'nin görevinden azledilmesi ve sonraki birkaç yıl boyunca İstanbul'a girişine izin verilmemesi, belki bu beklentinin gerçekleşmemesinin bir nedeni olarak görülebilir; fakat bu konuda öngörünün ötesinde bir değerlendirmede bulunabilmek mümkün değildir.

Veliyyüddîn Efendi'nin "muhakkik ve müdekkik üstadımız" şeklinde nitelediği Abdülvehhâb Efendi'nin Sultan II. Süleyman'a (ö. 1102/1691) muallim tayin edilmesi ile kendisinin İstanbul'dan ayrılışı arasında bağ kurması, mülazemet sürecinde veya sonrasında Abdülvehhâb Efendi'ye öğrenci olduğu anlamına gelmektedir. Gerçekte Abdülvehhâb Efendi bu göreve, 1099 Muharrem'inde (Kasım 1687) gelmiştir; bu durumda Abdülvehhâb Efendi'nin görevlendirilmesi ile Veliyyüddîn Efendi'nin İstanbul'dan ayrılışı arasında altı aylık bir zaman farkı söz konusudur. Bu esnada onunla olan ilişkisinin devam edip etmediğini tespit etmek de zordur. Arabzâde lakabıyla meşhur olan Abdülvehhâb Efendi, Çatalcalı Ali Efendi'yle kıyaslandığında bürokratik açıdan başat bir isim değildir; bununla birlikte yaşadığı dönemde toplumsal bakımdan etki gücü yüksek isimlerinden biridir. Bu etkinin en önemli nedeni ise 1082/1672'de başladığı

11 Şeyhî, *Vekâyi' u'l-Fuzalâ*, 3/1932-34. Ali Efendi'nin görevden azline giden sürecin, Viyana bozgunu ve neticesinde Macar topraklarının kaybedilmesi ile başladığı kaydedilmektedir. Yaşananların oluşturduğu olumsuz hava, sürekli avla meşgul olan Sultan IV. Mehmed'in suçlanmasına sebebiyet vermiştir. Bundan Ali Efendi de nasibini almış, gereken şekilde ve zamanda Sultan'ı ikaz etmemekle suçlanmıştır. Öyle ki Sultan'ın da yer alacağı bir dua merasimine katılmak için yola çıktığı sırada, farklı kesimlerden çok sayıda kişinin sözlü tepkisi ve hakaretine maruz kalmış, içinde bulunduğu arabası parçalanmak istenmiştir. Bu olayın etkisi altında bulunduğu bir sırada, Budin'in elden çıkması nedeniyle gerçekleştirilen toplantıya davet edilmiş olmasına karşın icabet etmemesi Sultan'ın tepkisine neden olmuş ve neticesinde hem görevden azledilmiş hem de Bursa'ya sürgün edilmiştir. Bk. Mehmet İpşirli, "Çatalcalı Ali Efendi", *TDVİA*, 8/234.

Süleymaniye Camii'nde kürsü vaizliği görevidir. O bu göreve getirilmeden önce sırasıyla Mirahur Camii, Sultan Selim Camii, Sultan Mehmed Camii ve Bayezid Camii kürsü şeyhliği görevlerinde bulunmuştur. Ancak on altı yılı aşkın bir süre ve kesintisiz olarak sürdürdüğü Süleymaniye Camii'ndeki görevi sırasındaki tesirli vaazları onu öne çıkarmıştır. Bunun bir neticesi olarak da, 1099 Muharrem'inde (Kasım 1687) Sultan II. Süleyman'ın tahta oturmasıyla sultan hocası olarak tayin edilmiştir.¹²

Abdülvehhâb Efendi'nin Süleymaniye Camii'ndeki kürsü vaizliği görevi, onun tanınırlığını artıran en önemli neden konumundadır. Şeyhî Mehmed Efendi'nin (ö. 1144/1731) verdiği bilgiye bakılırsa, onun tanınırlığının en önemli nedenlerinden biri de hadis ve tefsir alanındaki yetkinliğidir.¹³ Veliyyüddîn Efendi'nin kendisiyle olan ilişkisi de muhtemelen bununla alakalıdır. Bu durumda Veliyyüddîn Efendi'nin mülazemeti sonrasında en azından Abdülvehhâb Efendi'den tefsir ve hadis tahsil ettiği öngörüsünde bulunmak imkân dâhilindedir. Abdülvehhâb Efendi, 1101/1690'da Medine-i Münevvere'de mücaveretle memur olunmuş, ertesi yıl hac görevi için Mekke'ye gitmiş, sonrasında tekrar Medine'ye dönmüş ve 1103 Muharrem'inde (Eylül-Ekim 1691) vefat etmiştir. Naaşı, burada Cennetü'l-Baki mezarlığına defnedilmiştir.¹⁴ Abdülvehhâb Efendi'nin Medine'de bulunduğu sıralarda, Veliyyüddîn Efendi'nin de Medine'de olduğunu not etmek gerekmektedir. Burada görüşüp görüşmedikleri tam olarak tespit edilemese de bunun ihtimal dâhilinde olabileceği söylenebilir.

Veliyyüddîn Efendi, Çatalcalı Ali Efendi'den herhangi bir nitelemeye bulunmadan bahsetmesine karşın Abdülvehhâb Efendi'den “muhakkik ve müdekkik üstadımız” şeklinde söz etmektedir. Bu ilave vurguyu önemsemek ve Abdülvehhâb Efendi'nin kim olduğu sorusu üzerinde durmak gerekir; zira bu soruya karşılık gelebilecek yanıtların Veliyyüddîn Efendi'nin onunla olan ilişkisine ayna tutacağı açıktır. Birgivî Mehmed Efendi'nin (ö. 981/1573) *el-Vasiyye* isimli risalesi bağlamında ve bir methiye olarak kaleme aldığı kısa bir metin, Abdülvehhâb Efendi'ye dair anlamlı bir değerlendirme zemini oluşturmaktadır. Metnin girişinde Abdülvehhâb Efendi, Birgivî'yi ilim ve fetvada asrının biricigi, zühd ve takvada da zamanının eşi benzeri olmayan ismi olarak takdim etmektedir. Eserin muhtevasının itikad, ahlak ve ibadet olmak üzere üç temel ayak üzerine oturduğunu kaydetmekte ve bu üç alanda Birgivî'nin faydalandığı bazı kaynakları zikretmektedir. Birgivî'nin umumi fayda temini için eseri Türkçe kaleme aldığını belirten Abdülvehhâb Efendi, eseri *defîne-i kübrâ ve hazîne-i uzmâ* olarak nitelemektedir. Eserin bütün müminler için baş üstü bir metin olduğunu, bundan yüz çevirenleri ise büyük bir hüsranın beklediğini ifade etmektedir; özellikle de itikada ilişkin muhtevasına muhalefeti Hakk'a muhalefet olarak değerlendirmektedir. Abdülvehhâb Efendi, gerek Birgivî gerekse eseri hakkında bu minval üzere ortaya koyduğu övgü dolu sözleri kendi kimliğine ilişkin kısa bir değerlendirmeye sonlandırmaktadır. Şeyhî'nin sunduğu bilgilerle örtüşen ancak bunları daha da detaylandıran ilgili değerlendirme şu şekildedir:

12 Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 3/1977-78.

13 Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 3/1978.

14 Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 3/1977-78.

Bu abd-i hakîr yani Sultan Süleyman Han (aleyhirrahme) Cami'-i şerifinde Cuma gününde vâiz ve gecesinde Has-Bağçede nâsih ve Köprülü merhûmun Dâru'l-hadis'inde muhaddis ve türbesinde ders-i âmm olup Arabzâde denilmekle meşhur Abdülvehhâb b. eş-Şeyh Abdurrahmân (afâ anhümâ) bu risâle-yi şerîfe hakkında ihvân-ı mü'minîni tahabbub ve hullân-ı müslimîni terğîb için bu medhi terkîm ve bu senâyı tastîr eyledim....¹⁵

Kendisiyle ilgili olarak sunduğu bu bilgiler, on altı yıl boyunca sürdürdüğü Süleymaniye Camii'ndeki Cuma vaizliği görevine paralel olarak yürüttüğü başka görevlerinin de olduğunu ortaya koymaktadır. Bunlardan biri Cuma gecesinde Has-Bahçe'de nasihlik, bir diğeri Köprülü Mehmed Efendi'nin inşa ettirdiği Daru'l-Hadis'te muhaddislik ve bir başkası da yine Köprülü Mehmed Efendi'nin türbesinde dersiâmlıktır. Bu görevlerden ilki olan Has-Bahçe'de nâsihlik, saray bünyesindeki bahçede ve muhtemelen Topkapı Sarayı'nda yürütülen ve hanedan mensuplarına yönelik bir ders görevi olmalıdır. Buna karşın sonuncusu ise halka açık bir şekilde ders verme şeklinde yürütülen bir görevdir. Veliyyüddin Efendi'nin onun yanındaki öğrenciliği sanki Köprülü Dâru'l-hadis'indeki muhaddislik göreviyle ilişkili gibidir, ancak bu noktada kesin bir şey diyebilmek mümkün değildir.

Veliyyüddin Efendi'nin kendi otobiyografisini ihtiva eden notunu yazdığı tarih, Abdülvehhâb Efendi'yle olan teşrik-i mesaisinden çok ama çok sonradır. Bununla birlikte aradan geçen yaklaşık kırk yıllık zaman, onun Abdülvehhâb Efendi'ye dair kanaatini değiştirmemiştir; o Abdülvehhâb Efendi'yi hala büyük bir saygıyla yâd etmektedir. İstanbul'dan ayrılmadan önce yanında tahsil gördüğü de dikkate alındığında Veliyyüddin Efendi'nin Haremeyn ile başlayıp on beş yıl sürecek ilim yolculuğunun Abdülvehhâb Efendi'nin işareti veya yönlendirmesiyle gerçekleşip gerçekleşmediği merak konusudur. Abdülvehhâb Efendi'den tahsil görüp de tıpkı Veliyyüddin Efendi gibi Arap coğrafyasına giden başka isimlerin de bulunuyor olması bu ihtimali teyit eder gibidir. Örneğin İzmirli Süleyman Efendi (ö. 1102/1691) bu isimlerden birisidir; Girit asıllı gayri müslim bir ailenin çocuğu iken İzmir ahalisinden birinin hizmetine giren, akıl baliğ olduktan sonra da müslüman olan Süleyman Efendi, ilk tahsilini İzmir'de gerçekleştirmiş, sonrasında İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da kendisinden ders aldığı kişiler arasında Abdülvehhâb Efendi, İzmirli Ahmed Efendi, Salih Efendi ve İdris Efendi gibi kişiler bulunmaktadır.¹⁶ Süleyman Efendi, İstanbul'daki tahsilin ardından Mısır'a gidip hadis tahsil etmiş, ardından da Hicaz'a yönelmiş ve burada Rudânî lakabıyla meşhur alim Muhammed b. Süleyman el-Mağribî'den *kütüb-i sitteyi* okumuştur. Sonrasında Anadolu'ya dönmüş, Çatalcalı Ali Efendi'den aldığı mülazemetin ardından İzmir'de bir müddet görev yapmış, akabinde Hacı Medresesinde müderris olarak görevlendirilmiştir. İlerleyen süreçte İzmir ve Sakız kadılığı görevlerine atansa da, Sadrazam Köprülüzade Mustafa Paşa'nın ikinci Nemçe Seferi sırasında ordu kadısı olarak görevlendirilmiş ve bu görev sırasında hayatını kaybetmiştir.¹⁷

15 Arabzâde Abdülvehhâb Efendi, *Medhiye-i Risâle-i Birgivi* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 496), 185a-186a.

16 Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 3/1919. Bu isimlerden İzmirli Ahmed Efendi'nin görev hayatının hep Abdülvehhâb Efendi'den boşalan görevlere gelme şeklinde sürmesi ikisi arasında bir bağ olduğunu düşündürmektedir. Bk. Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 2/1399.

17 Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 3/1919-20.

İzmirî Süleyman Efendi'nin İstanbul'da bulunduğu ve Hâcegi Medresesi'nde müderris olarak görev yapmaya başladığı tarih 1098 Receb'idir (Mayıs-Haziran 1687); 1099 Cemaziyelula'sında (Mart-Nisan 1688) İzmir kadılığına atanana kadar da İstanbul'da kalmıştır. Bu tarihlerde Abdülvehhâb Efendi'den tahsil gördüğü dikkate alındığında Veliyyüddîn Efendi'nin İzmirî Süleyman Efendi ile İstanbul'da görüşmüş olması ihtimal dâhilindedir. Öyle ki Veliyyüddîn Efendi'nin İstanbul'dan ayrıldığı tarih, Süleyman Efendi'nin İzmir kadılığı görevi için İstanbul'dan ayrılmasından hemen sonra gerçekleşmiştir. Veliyyüddîn Efendi'nin Harameyn'e gidiş planını deniz yoluyla gerçekleştirmesi ve bu amaçla da önce Mısır'a yönelmesinde, daha önce bu güzergâhı takip etmiş olan İzmirî Süleyman Efendi'nin rolünün bulunup bulunmadığı ise mevcut veriler ışığında sadece bir merak konusudur.

Veliyyüddîn Efendi gibi Abdülvehhâb Efendi'den tahsil görüp Arap coğrafyasına yönelen bir başka isim Fâzıl Süleyman Efendi'dir (ö. 1134/1722). Fâzıl Süleyman Efendi, İzmirî Süleyman Efendi ile kıyaslandığında daha dikkat çeken bir isim konumundadır.¹⁸ Veliyyüddîn Efendi'den on yaş kadar büyük olan Fâzıl Süleyman Efendi, İstanbul'da doğmuş ve büyümüş, burada aralarında Abdülvehhâb Efendi'nin de bulunduğu kişilerden tahsil görmüştür.¹⁹ 1080 Receb'inde (Kasım-Aralık 1669) henüz daha yirmili yaşlarının başlarında iken Köprülüzâde Mustafa Paşa (ö. 1102/1691) ve Amcazâde Hüseyin Paşa (ö. 1114/1702) ile birlikte hac ziyareti kastyıla Hicaz'a yönelmişlerdir. Birkaç yıl süren ve yol güzergâhı boyunca Arap coğrafyasında bulunan ve ekseriyeti hadis ve tefsir alanında öne çıkan ulemadan bir icazet alma amacına matuf bu yolculuğa aynı zamanda bir ilim yolculuğu olarak da bakmak mümkündür. Şeyhî'nin verdiği bilgiye göre heyet, Şam'da Muhammed el-Belebânî'den kütüb-i sitte kıraatına yönelik icazet almış, daha sonra Kahire'de Nûruddîn el-Şebrâmellisî'nin derslerine devam edip ondan, ardından da Harameyn'deki hadis şeyhlerinden olan Hüseyin el-Acemî, Abdülkâdir es-Safûrî, Muhammed b. Süleyman el-Mağribî, İbrâhim el-Kürdî ve Abdullah b. Sâlim el-Basrî gibi isimlerden icazetler almıştır. Heyet daha sonra Kudüs'e gitmiş ve burada Abdülkâdir el-Makdisî'nin derslerine devam edip ondan icazet almış, son olarak da Kudüs'ün yakınlarında bulunan Remle'ye uğrayıp burada Hayruddîn er-Remlî'den fıkıh icazeti almıştır. Heyet İstanbul'a döndükten sonra da bir müddet Şeyhülislam Minkârîzâde Yahya Efendi'nin de derslerine devam etmiştir.²⁰

18 Ayaz, Abdülvehhâb Efendi'nin öğrencileri olmaları ve her ikisinin de Rudânî'den (ö. 1094/1683) icazet almalarından hareketle, Köprülü Mustafa Paşa'nın hac yolculuğunda kafiileden Fazıl Süleyman Efendi'nin yanı sıra İzmirî Süleyman Efendi'nin de bulunma ihtimaline dikkat çekmiştir. Bk. Kadir Ayaz, "Köprülülerin Şam, Mısır ve Hicaz Ulemâsı ile Münasebetlerinin Osmanlı Hadis Çalışmalarına Yansımaları (İcâzet ve Kütüphane)", ed. H. Aydar-A. F. Yavuz, *Sahn-ı Semân'dan Dârülfünûn'a Osmanlı'da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikri Eserler) - XVII. Yüzyıl* (İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2017) içinde, 319.

19 Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 4/3281; Râşid Mehmed Efendi, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, haz. Abdülkadir Özcan ve diğerleri (İstanbul: Klasik Yayınları, 2013), 2/1279.

20 Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 4/3282. Ayaz, Şeyhî'nin ana hatlarıyla sunduğu bu yolculukta ismi geçen isimlerle daha ayrıntılı tespitler ortaya koymuş, dahası Arap coğrafyasından olup da Mustafa Paşa'nın İstanbul'da himaye ettiği bazı şahıslara dikkat çekmiştir. Bk. Ayaz, "Köprülülerin Şam, Mısır ve Hicaz Ulemâsı ile Münasebetlerinin Osmanlı Hadis Çalışmalarına Yansımaları (İcâzet ve Kütüphane)", 317-19.

Fâzıl Süleyman Efendi'nin erken yaşta gerçekleştirdiği bu deneyim, ona büyük bir itibar kazandırmış ve IV. Mehmed'in Lehistan üzerine bir sefer düzenleme kararına bağlı olarak Minkârîzâde tarafından kendisine mülazemet verilmiştir. Minkârîzâde, ilerleyen hastalığı nedeniyle bu sefere katılamamış, bu yüzden de yerine genç yaştaki talebesi Çatalcalı Ali Efendi şeyhülislamlık makamına getirilmiştir. Fâzıl Süleyman Efendi, Minkârîzâde'nin tensibiyle bu sefer boyunca IV. Mehmed'e (ö. 1104/1693) eşlik edecek on ulema arasında yer almıştır. Aldığı mülazemet sonrası bir müddet çeşitli medreselerde görev yapmış olsa da, Fâzıl Süleyman Efendi tıpkı Abdülvehhâb Efendi gibi kürsü şeyhliğini tercih edip sonraki hayatında farklı camilerde bu görevi sürdürmüş ve hadis ile tefsir ilmi odaklı olarak ders vermiştir.²¹

Veliyyüddin Efendi'nin İstanbul'da bulunduğu zaman diliminde Fâzıl Süleyman Efendi'nin de Hoca Paşa Camii'nde görev yaptığını not etmek gerekir. Not edilmesi gereken bir başka ayrıntı, gerek İzmirî Süleyman Efendi gerekse Fâzıl Süleyman Efendi'nin bir şekilde Köprülüzâde Mustafa Paşa ile irtibatlı oluşudur.²² Abdülvehhâb Efendi'nin II. Süleyman'ın tahta oturması sonrasında sultan hocası olarak tayin edilmesinin de yine sadâret kaymakamı görevinde bulunan Köprülüzâde Mustafa Paşa aracılığıyla gerçekleştiği yönündeki tespitler²³ dikkate alındığında Mustafa Paşa'nın Abdülvehhâb Efendi ve çevresiyle doğrudan irtibatlı olduğu öngörüsünde bulunmak mümkündür. Veliyyüddin Efendi de bu çevre ile en azından İstanbul'da bulunduğu zaman diliminde irtibatlıdır ve Anadolu'dan ayrılıp Arap coğrafyasına yönelmesinde bu irtibatın muhtemelen bir etkisi söz konusudur.

III- Veliyyüddin Efendi'nin İstanbul'dan Ayrı Kaldığı Yıllar

Onuş tarafından kenar notlarından hareketle oluşturulan otobiyografisinde Veliyyüddin Efendi'nin İstanbul'dan ayrı kaldığı sürece dair ayrıntılı bir tasvir söz konusudur. Buna imkân veren temel husus, Veliyyüddin Efendi'nin mülkiyeti altındaki eserlerin çoğunu bu on beş yıllık zaman diliminde temin etmiş ve kenarlardaki tetkik notlarını da yine bu çerçevede not etmiş olmasıdır. Hangi eserleri okuduğu, okuttuğu, hangi hocalardan ilim tahsilinde bulunduğu ve hangi eserleri bu süre zarfında gözden geçirdiği konusunda kendisi oldukça cömert bilgiler sunmaktadır ki bunlar özellikle Onuş'un yazısında ayrıntılı bir şekilde karşılık bulmuştur. Bu çerçevede şunu ifade etmek gerekir ki Onuş'un parça parça bilgiler üzerinden oluşturduğu

21 Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 4/3282-83.

22 Ayaz, Köprülüzâde Fazıl Ahmed Paşa ve kardeşi Mustafa Paşa'nın sadaretleri süresince Şam, Mısır ve Hicaz uleması ile kuvvetli bir bağ kurduklarını ve bu sayede bölgenin rivayet birikiminin, kitabiyat ve icazet bağlamında İstanbul ve çevresine hızlı bir şekilde intikal etmeye başladığını kaydetmektedir. Hatta Fazıl Ahmed'in Köprülü kütüphanesinde topladığı hadis kitapları ile Mustafa'nın Şam, Mısır ve Hicaz ulemasından aldığı hadis icazetlerinin, rivayet ilimlerinin İstanbul'daki tarihçesi açısından yeni bir dönemin başlangıcı olarak değerlendirilebileceğini belirtmektedir. Yine Ayaz'ın tespitlerine göre Fazıl Ahmed Paşa ve özellikle Mustafa Paşa'nın himayesindeki âlimler yoluyla, Şam, Mısır ve Hicaz'dan İstanbul'a intikal eden hadis icazetlerinin 20. yüzyıla kadar ulaşması, Köprülülerin Osmanlı hadis çalışmalarında yeni bir dönemin başlangıcını tesis ettiklerine dair bir kanaati mümkün kılmaktadır. Bk. Ayaz, "Köprülülerin Şam, Mısır ve Hicaz Ulemâsı ile Münasebetlerinin Osmanlı Hadis Çalışmalarına Yansımaları (İcâzet ve Kütüphane)", 310, 321.

23 Abdülkadir Özcan, "Süleyman II", *TDVİA*, 38/75.

kronoloji çok küçük farklılıklar dışında isabetlidir ve bu yazıya konu olan zahriye notunda Veliyyüddîn Efendi'nin sunduğu kronoloji ile uyumludur. Zahriye notunun buna ilişkin kısmı şu şekildedir:

Bir müddet sonra, muhakkik ve müdekkik üstadımız Abdülvehhâb Efendi, 1099 (1687-1688) yılında Sultan Süleymân b. İbrâhîm'e hoca oldu. Ben de deniz yoluyla Mekke-i Mükerreme'ye ve Medine-i Münevvere'ye seyahati tercih ettim; burada yedi yıl kaldım. Sonrasında Beyt-i Makdis'de bir yıl kaldım. Daha sonra üç yıl süreyle Dımaşk-ı Şam'a yerleştim. Buradan Haremeyn'e gittim ve sonra Dımaşk'a geri döndüm. Daha sonra buradan Bağdat'a gidip iki yıl kaldım. Bağdat'dan ayrılıp Kürd beldelerine yöneldim ve buralarda altı ay kaldım. Sonra Haleb-i Şerif'e gittim; hem burada hem de Antep'te iki yıl ders verdim. Nihayet 1114 Receb'inin 25'inde (15 Aralık 1702) Kostantîniyye'ye döndüm. Buradan 1099 Receb'inin 5'inde (6 Mayıs 1688) ayrılmıştım; buradan ayrılmam ile tekrar dönmem arasında geçen süre on beş yılı buldu.

Onuş'un bilgilerinde bir ihtimaliyet çerçevesi içerisinde sunduğu Veliyyüddîn Efendi'nin İstanbul'dan ayrılış ve tekrar geri dönüş tarihleri bağlamındaki bilgiler, zahriye notuna yansıyan bilgilerle daha belirginleşmektedir. Onuş, onun 1099 yılında İstanbul'dan ayrılmış, aynı yılın sonu veya bir sonraki yılın başında Mekke'ye gelmiş olabileceğini kaydetmiştir.²⁴ Benzer şekilde, Veliyyüddîn Efendi'nin en geç 1115 yılında İstanbul'a dönmüş olabileceği öngörüsünde bulunmuştur.²⁵ Veliyyüddîn Efendi'nin zahriye notunda bu belirsizliği gün bilgisine varıncaya dek ortadan kaldırdığı görülmektedir. Buna göre o, 1099 Receb'inin 5'inde (6 Mayıs 1688) İstanbul'dan ayrılmış, 1114 Receb'inin 25'inde (15 Aralık 1702) de geri dönmüştür. Bu durumda, onun Anadolu dışında geçirdiği zaman hicri takvimle on beş yıldan fazladır.

Onuş'un değerlendirmelerinin²⁶ yanlış olmadığı ancak Veliyyüddîn Efendi'nin zahriye notundaki bir ayrıntı ile birlikte okunduğunda daha da anlam kazanacağı düşünülebilecek bir başka husus, Haremeyn'e yönelik seyahatin İstanbul'dan başlayan ilk kısmının deniz yolculuğu şeklinde gerçekleşmiş olmasıdır. Haremeyn'e yönelik bir yolculuğun aynı zamanda bir hac yolculuğu çerçevesinde gerçekleşmiş olabileceği ihtimalini göz ardı etmemek gerekir. Bu süreçte Osmanlı anavatanından biri kara yoluyla Şam üzerinden diğeri de ilk yarısı deniz yoluyla Kahire üzerinden olmak üzere iki önemli hac kervanı sayesinde Haremeyn'e gidilmektedir.²⁷ Gemilerin son durağı İskenderiye limanı olup buradan Kahire'ye Nil nehri takip edilerek ulaşılmaktadır. Veliyyüddîn Efendi'den sekiz yıl sonra 1117/1705 yılında deniz yolunu kullanarak hacca giden Nâtık'ın (ö. 1118/1707) bu yolculuğa ilişkin notlarını ihtiva eden *Tuhfetü'l-haremeyn*'ine

24 Onuş, "Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli", 21-22.

25 Onuş, "Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli", 26-27.

26 Onuş, "Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli", 22.

27 A. Latif Armağan, "XVIII. Yüzyılda Hac Holu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü'l-Hacc)", *Osmanlı Araştırmaları* 20 (2000), 76.

yansıyan bilgiler,²⁸ hem bu güzergâh hem de Veliyyüddîn Efendi'nin yolculuğu hakkında dolaylı da olsa bir kanaat sunmaktadır. Tıpkı Veliyyüddîn Efendi gibi Nâtk'ın da yolculuğu Recep ayında başlamıştır. İstanbul'dan hareket eden geminin hedefi İskenderiye limanıdır; ancak fırtına nedeniyle geminin limana yanaşamaması nedeniyle yolcular Ebukır denilen bir yerde karaya çıkarlar. Ardından kayıklarla Nil nehrini geçerek bu nehir üzerindeki Reşid şehrinin iskelesine yanaşırlar. Buradan da gemi ile Nil nehrini takip ederek önce Bulak'a, ardından da Kahire'ye ulaşırlar.²⁹ Nâtk, hac kervanı yola koyulmadan önce Kahire'de bir ay kadar kalmıştır.³⁰ İstanbul'dan İskenderiye'ye yönelik yolculuğun ne kadar sürdüğü konusunda Nâtk herhangi bir bilgi sunmaz. Bununla birlikte Veliyyüddîn Efendi'den yaklaşık 150 sene öncesinde bu güzergâhı kullanan bir Batılı seyyahın gözlemlerine yansıyan bilgilerde bu sürenin on beş gün kadar olduğu görülmektedir.³¹ Veliyyüddîn Efendi'nin yolculuğunun da bu kadar sürdüğü farz edilse, bu durumda onun 1099 Receb'inin 20'sinden (21 Mayıs 1688) sonra bir tarihte İskenderiye'ye ulaşmış olduğu söylenebilir. Bu aynı zamanda Onuş'un Veliyyüddîn Efendi'ye ait bir kenar notundan hareketle "İstanbul'dan sonra 'Bilâdü'l-Arab' olarak nitelediği İskenderiye, daha doğuda bulunan Reşid ve Kahire'ye gittiği ve orada bazı dersler okuduğu" şeklindeki tespitini³² de daha anlamlı hale getirmektedir. Veliyyüddîn Efendi'nin burada, Reşid'de ve Kahire'de geçirdiği süre ise muhtemelen hac kervanının ne zaman yola koyulduğunun tespiti ile öngörülebilecek bir husustur. Veliyyüddîn Efendi'den on yıl kadar önce Şam üzerinden Kahire'ye giden şair Nâbi'nin, Şevval'in 20'sinde Kahire'den yola çıkan kervana katıldığı kaydedilmektedir.³³ Ayrıca Kahire'deki her hac kervanının uğurlanma töreninden önce Şevval ayının 23'ünde Kahire'de büyük bir Pazar kurulduğu belirtilmektedir.³⁴ Bu bilgilerden hareketle Kahire'den çıkan kervanın Şevval ayının sonlarında yola koyulduğu öngörüsünde bulunulabilir. Bu durumda Veliyyüddîn Efendi'nin Şaban, Ramazan ve Şevval aylarını içine alan yaklaşık üç aylık bir zaman diliminde Kahire'de veya civarında bulunduğu söylenebilir. Notta Kahire'de veya bu bölgede herhangi bir yerde ikametinden söz etmemesi, buradaki ziyaretin Haremeyn'e olan yolculuk öncesinde bir bekleme süresi niteliği taşıdığı anlamına gelmektedir.

Veliyyüddîn Efendi, İstanbul'dan ayrılıp deniz yoluyla Haremeyn'e gitmiş, burada yedi yıl kalmış ve sahip olduğu bilgi birikiminin önemli bir kısmını da muhtemelen burada gerçekleştirmiştir. Sonra sırasıyla Kudüs'te bir yıl ve Dımaşk'ta üç yıl kalmıştır. Dımaşk'ta

28 İsmail Hakkı Aksoyak, "Nâbi'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'inin Edirneli Nâtk'ın Tuhfetü'l-Haremeyn'ine Etkisi: Hikâyeler, Gelenekler, İnanışlar...", *Milli Folklor* 24: 95 (2012), 12.

29 Aksoyak, "Nâbi'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'inin Edirneli Nâtk'ın Tuhfetü'l-Haremeyn'ine Etkisi", 13.

30 Aksoyak, "Nâbi'nin Tuhfetü'l-Haremeyn'inin Edirneli Nâtk'ın Tuhfetü'l-Haremeyn'ine Etkisi", 14.

31 Ömer Bozkurt, "XVI. Yüzyılda Kostantiniye'den İskenderiye'ye Ticaret Gemisiyle Yolculuk" <http://www.omerbozkurt.com/yazilar-soylesiler/xvi-yuzyilda-kostantiniyeden-iskenderiye-ticaret-gemisiyle-yolculuk/> (Erişim: 10.02.2021)

32 Onuş, "Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli", 22.

33 Şerife Eroğlu Memiş, "17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Mısır Hac Güzergâhı, Kahire'den Medine'ye Hac Menzilleri", *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 4: 2 (2020), 49.

34 Abdülkadir Özcan, "Hac: Osmanlı Dönemi", *TDVİA*, 14/400-08.

ikamet ettiği süre içerisinde Hameyn'e gidip gelmiş, sonrasında Bağdat'ta iki yıl ve Kürd bölgelerinde altı ay kalmıştır. Daha sonra Halep ve Antep'te iki yıl boyunca ders vermiştir. Veliyyüddin Efendi, on beş yılı aşan bu zaman diliminde Seyyid Ahmed el-Hamevî, Salih el-Yemenî el-Mekkî, Hasan el-Mekkî, İbrahim el-Kürdî el-Medenî, Seyyid Sadullah el-Hindî, Muhammed eş-Şefî' el-Esterebâdî, Abdullah b. Muhammed e-Hamevî, Ahmed er-Rumî el-Hulûlî, Haydar b. Ahmed el-Harîrî gibi isimlerden farklı ilim alanlarında tahsil görmüştür.³⁵ Bu isimler içerisinde Medine'de kendisinden uzun bir süre tahsilde bulunduğu İbrâhîm el-Kürdî'nin aynı zamanda Fâzıl Süleyman Efendi'nin içinde bulunduğu heyetin tahsil gördüğü bir isim olmasını not etmek gerekmektedir. Fâzıl Süleyman Efendi'nin hal tercemesinde aralarında İbrahim el-Kürdî'nin de bulunduğu isimler "meşâyih-i hadis" olarak nitelenmekte ve heyetin bunlardan icazet aldığı kaydedilmektedir.³⁶ Bu husus, Fâzıl Süleyman Efendi ile birlikte Köprülüzâde Mustafa Paşa ve Amcazâde Hüseyin'in İbrahim el-Kürdî'den ve başkalarından gerçekleştirdikleri tahsilin daha çok hadis veya tefsir ilmi odaklı bir tahsil olabileceği intibahı uyandırmaktadır. Veliyyüddin Efendi'nin İbrahim el-Kürdî'den gerçekleştirdiğini belirttiği tahsilin de bir ayağı hadis ilmi odaklıdır; o bu çerçevede Kürdî'ye Müslim'in *es-Sahîh*'ini, Ebû Dâvud, Tirmizî, Nesâ'î ve İbn Mâce'nin Sünenlerini okumuştur. Ancak onun İbrahim el-Kürdî'den tahsili bunlarla sınırlı değildir; Tûsî'nin *Tecrid*'i, bunun üzerine Devvânî'nin ve Mirzâcân eş-Şîrâzî'nin haşiyelerini Kürdî'ye okumuştur. Ayrıca o, İbrahim el-Kürdî'den tasavvuf dersleri de almıştır.³⁷

Burada bahsi geçen İbrahim el-Kürdî, Burhaneddin İbrahim b. Hasen el-Kürânî eş-Şehrazûrî'dir (ö. 1101/1690). İbrahim el-Kürânî, gerek yaşadığı dönemde gerekse tüm İslam düşünce geleneğinde sahip olduğu fikirler ve şahsında birleştirdiği eğilimler nedeniyle istisnai bir şahsiyettir. Fıkıhta Şâfîî, itikatta Eş'arî'dir; itikadi konulardaki görüşlerinde ve yönelimlerinde Ebu'l-Hasen el-Eş'arî'nin daha çok *el-İbâne* adlı eserinin etkisi belirgindir.³⁸ Günümüz tabiriyle selefi eğilimlidir; ama buna karşın bir mutasavvıftır ve sıkı bir İbnü'l-Arabî müdafiidir.³⁹ Onun vefat tarihi olarak 1101 Cemaziyelevvel'i (Şubat-Mart 1690) gösterilmektedir. Bu durumda, Veliyyüddin Efendi'nin 1099 Zilhicce'sinde (Eylül-Ekim 1688) hac farizasını tamamlaması sonrasında Medine'ye geçerek ona öğrencilik yapmaya başladığı ve bu öğrenciliğin yaklaşık bir buçuk yıl kadar sürdüğü öngörüsünde bulunulabilir.

Okuduğu eserlerin genişliği açısından bakıldığında bu kadar sürenin bahsi geçen eserlerin baştan sona okunmasına ne ölçüde imkân verdiği tartışmalıdır; bununla birlikte on beş yıllık

35 Onuş, "Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli", 23-25.

36 Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 4/3282.

37 Onuş, "Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli", 23.

38 Öyle ki pek çok risalesinde bu esere yansımış muhtevayı merkeze alarak bir Eş'arîlik savunusu yaptığı görülmektedir. O, bunu bir risalesinde açıkça belirtmekte ve son eseri olmasından hareketle *el-İbâne*'nin Eş'arî'nin görüşlerini tespit etme en güvenilir eser olduğunu kaydetmektedir. Bk. İbrahim b. Hasen el-Kürânî, *İlmâ 'u'l-Muhîti bi-Tahkiki'l-Kesbi'l-Vasat Beyne Tarafeyi'l-İfrât ve'l-Tefrîti* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2722), 154a.

39 Recep Cici, "Kürânî", *TDVİA*, 26/426-27.

İstanbul'dan ayrı geçirdiği zamanın hemen başlarında İbrahim el-Kûrânî'den nakli ve akli ilimlerde gördüğü tahsil muhtemelen sonraki sürece damgasını vurmuş ve onu bütün bilgi alanlarında tutkulu bir ilim yolcusuna dönüştürmüştür. Ancak yine de Veliyyüddin Efendi'nin Arabzâde Abdülvehhâb Efendi ile olan irtibatının nereye oturtulacağı sorusu varlığını sürdürmektedir. Zira gerek Birgivi'nin *el-Vasiyye*'sine yazdığı methiyeye yansıyan profil gerekse kendisiyle ilişkili olduğu tespit edilebilen İzmirli Süleyman Efendi ve Fâzıl Süleyman Efendi gibi alimlerin sosyo-kültürel çizgisi Abdülvehhâb Efendi'nin tarihe Kadızadeliler olarak geçen gelenekle irtibatlandırılabilmesine imkan tanımaktadır.

Baskın kanaat Kadızadeliler olarak bilinen geleneğin akli ilimlere ve bunların tahsiline karşı çıktığı, böylelikle de 17. yüzyıl Osmanlı'sında ilmin genel gelişim seyrini olumsuz etkilediğidir. Bu kanaat ile birlikte mütalaa edildiğinde, Veliyyüddin Efendi gibi akli ilimler alanında temayüz etmiş birisinin bu çevreyle irtibatı nasıl değerlendirilecektir. Aslında bu soru -veya ilk tahlilde zihne çalındığı haliyle bu sorun-, tarihin bizatihi kendisinden ziyade bizim ona nasıl baktığımızla ilişkilidir. Sorun, ilgili dönemde Kadızadeliler-Halvetiler özelinde yaşanan gelişmelere akli-nakli gerilimi üzerinden bakmaktan, dahası bu gerilimi farklı zeminlere de taşınabilir bir dikotomiye dönüştürmekten kaynaklanmaktadır. Abdülvehhâb Efendi'nin bu çevreye mensup olması, hatta ağırlıklı mesai alanının hadis ve tefsir ilmi olması onun akli ilimlere karşı bir kimse olarak konumlandırılmasını gerektirmemelidir. Nitekim Umut'un tespit ettiği bir kenar notunda Veliyyüddin Efendi'nin hocası Abdülvehhâb Efendi'nin Kâtib Çelebi'nin (ö. 1067/1657) bir öğrencisi olduğunu belirtmesi bunu anlamlı kılan kayda değer bir örnektir.⁴⁰ Veliyyüddin Efendi'nin notu, içinde Kadızâde-i Rûmî'nin (ö. 844/1440'tan sonra) *Şerhu'l-mulahhas fi'l-hey'e*'si ile Bircendi'nin (ö. 934/1527-28 [?]) ve Fasîhuddin en-Nizâmî'nin (ö. 879/1474) bu şerh üzerine yazdığı haşiyeleri içeren astronomi ile ilgili bir mecmuanın zahriyesinde yer almaktadır. Veliyyüddin Efendi, mecmuada yer alan bu eserlerin kendi hocasının hocası Kâtib Çelebi tarafından yazıya geçirildiğini belirtmekte ve hocasından şu bilgiyi nakletmektedir: "Arabzâde olarak bilinen ve Sultan Süleyman'ın hocası olan müdekkik üstadımız Abdülvehhâb dedi ki: 'riyazi ilmi ve fûruunu Kâtib Çelebi'den okudum'.⁴¹

Bu önemli örnek, Abdülvehhâb Efendi'yle ilişkili istisnai bir durum gibi düşünülebilir; ancak bunu farklı açılardan tamamlayan başka örneklerin oluşu Kadızadeliler kavramı özelinde zihinlerimizde var olan değerlendirme çerçevesini sorgulamayı gerektirmektedir. Örneğin Abdülvehhâb Efendi'nin öğrencisi olan Fâzıl Süleyman Efendi ile ilgili Şeyhî'de geçen şu bilgi oldukça dikkat çekicidir:

Ba'de'l-feth ve'z-zafer yine Devlet-i 'Aliyye ile dârü'n-naşr ve'l-meymene maħrûsa-i Edrine'ye gelüp Şeyh es-Seyyid Meħemmed el-Vânî Efendi ħazretlerinden daħı hey'et ve hendese ve ħisâb ve fenn-i riyâziyyâtı daħı taħşil itdiler.⁴²

40 Umut, "Matematik Bilimlerine Meraklı Bir Âlim", 287.

41 Kadızâde-i Rûmî, *Şerhu'l-mulahhas fi'l-Hey'e* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1489), 1a.

42 Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*, 4/3282.

Burada geçen ve Süleyman Efendi'nin kendisinden akli ilimleri tahsilde bulunduğu kişi, Kadızadeliler hareketinin en başat isimlerinden biri olarak gösterilen Vâni Mehmed Efendi'dir (ö. 1096/1685) ve bu tahsil Süleyman Efendi'nin Köprülüzâde Mustafa Paşa ve Amcazâde Hüseyin Çelebi ile birlikte Arap coğrafyasına gerçekleştirdikleri seyahatin sonrasında ve 1085/1674-75 yılından sonraki bir zaman diliminde gerçekleşmiştir. Benzer bir örneğe Feyzullah Efendi'nin (ö. 1115/1703) kendi hal tercümesinde sunduğu bilgilerde tesadüf edilebilmektedir. Feyzullah Efendi; *Tehzibü'l-mantık*'ı ve haşiyesini, Kâdî Mîr Ebu'l-Feth'in *Hidayetü'l-hikme*'ye yazdığı şerhi, *Eşkâlü't-te'sîs*'i, Bahâüddîn el-Âmilî'nin *Hulâsatü'l-hisâb*'ını, Kadızâde-i Rûmî'nin *Şerhu'l-mülâhhas fi'l-hey'e*'si ile buna Bircendî tarafından yazılan haşiyeyi, *Şerhu hikmeti'l-ayn*'ı ve bilinen haşiyelerini, *Şerhu't-tecrîd* ve Devvânî'nin bu şerh üzerine yazdığı eski haşiyeyi, Devvânî'nin bu haşiyesi üzerine de Mirzâcân eş-Şîrâzî'nin yazdığı haşiyeyi, Kâdî Beyzâvî'nin tefsiri ile birkaç haşiyesini, *el-Keşşâf* ve birkaç haşiyesini, bazı hadisleri ve astronomiyle ilgili bazı eserleri Erzurum'da bulunduğu süreçte Vâni Mehmed Efendi'den okuduğunu belirtmektedir.⁴³ Hocası Vâni'nin icazet silsilesini ise Seyyid Nureddin eş-Şîrvânî > Şeyh Mehmed Refî eş-Şîrvânî > Hüseyin el-Halhâlî > Mirzâcân eş-Şîrâzî şeklinde sunmaktadır. Bir başka hocası Seyyid Abdülmümin'in icazet senedini de Abdurrahmân el-Kürdî el-Âmidî > Mehmed eş-Şîrvânî > Molla Ahmed el-Müneccil (?) > Mirzâcân eş-Şîrâzî > Cemalüddin Mahmud eş-Şîrâzî > Celâlüddin ed-Devvânî şeklinde sunmaktadır.⁴⁴

Bütün bu örnekler, Kadızadeliler olarak nitelendirilen çizgiye toplumsal düzlemdeki bazı tezahürleri üzerinden atfedilen entelektüel konumlandırmanın sorgulanması gerektiğini ortaya koyar niteliktedir; bunun elbette Veliyyüddîn Efendi ile ilgili bu yazıya sıkıştırılabilmesi mümkün değildir ve müstakil olarak ele almayı gerektirdiği açıktır. Bununla birlikte en azından buradaki örnekler, akli ilimler alanında temayüz etmiş Veliyyüddîn Efendi gibi birisinin Abdülvehhâb Efendi gibi Kadızadeli çevreyle irtibatlı görünen birisine olan saygısının ve hürmetinin çok da yadrganmaması gerektiğini göstermeye imkan tanınması bakımından yeterlidir.⁴⁵

43 M. Sadi Çöğenli-Ömer Kara, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Otobiyografisi: Tenkitli Neşir", (ed.) Ö. Kara, *Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu-Tebliğler*- (Erzurum: y.y., 2015) içinde, 102. Bu otobiyografi, Türek ve Derin tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiş ve birbirini takip eden iki ayrı sayıda yayımlanmıştır. Bk. Ahmet Türek-F. Çetin Derin, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi", *Tarih Dergisi* 23 (1969), 205-218; *Tarih Dergisi* 24 (1970), 69-92. Otobiyografinin muhteva tahlili ve yazıldığı dönemin genel atmosferi ile ilişkisi konusunda Bk. Ömer Kara-M. Sadi Çöğenli, "Şeyhulislam Feyzullah Efendi: Hayatı ve Eserleri", (ed.) Ö. Kara, *Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu-Tebliğler*- (Erzurum: y.y., 2015) içinde, 35-99. Hem ilgili hal tercümesi hem de genel tarih literatürü üzerinden Feyzullah Efendi ve ailesi ile ilgili bir değerlendirme için Bk. Mehmed Serhan Tayşi, "Şeyhül-İslam Seyyid Feyzullah Efendi ve Fezziye Medresesi", *Türk Dünyası Araştırmaları* 23 (1983), 9-100.

44 Çöğenli-Kara, "Feyzullah Efendi'nin Kendi Kaleminden Otobiyografisi: Tenkitli Neşir", 102.

45 Veliyyüddîn Efendi'nin İstanbul'dan ayrılmadan önce kendisini yakın hissettiği çevre ile ayrıldıktan sonraki çevrenin farklılaşmış olabileceğini göz ardı etmemek gerekir. Bu noktada onun Nakşbendilikle başlayan sonra Halvetilik, Bektaşilik, Mevlevilik, Kadirilik ve Ömerilik gibi tarikatlarla iyice genişleyen tasavvufi yöneliminin İstanbul'dan ayrılması sonrasında ve hep Arap coğrafyasında şekillenmiş olması önemsenmeyi hak etmektedir. Halvetilik, Bektaşilik ve Mevlevilik de dahil olmak üzere bütün bu icazetleri Mekke, Medine, Halep, Şam ve Bağdad gibi şehirlerde elde etmiştir. Bu noktada, bir eserinin sonunda ayrıntılı olarak sunduğu bu bilgiler için bakınız. Veliyyüddin Cârullah Efendi, *Şerhu Risâleti'l-Hıdır* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1699), 140b-142a.

IV- Veliyyüddîn Efendi'nin İstanbul'a Dönüşü ve Sonrası

Veliyyüddîn Efendi, uzun süreli ayrılığı sonrasında İstanbul'a dönüşünü ve sonrasında yaşadığı bazı hususları ayrıntılarına girmeden zahriye notunda paylaşmıştır. Notun, onun İstanbul'daki hayatının farklı boyutlarına ışık tutabilecek ilgili kısmı şu şekildedir:

Buradan 1099 Receb'inin 5'inde (6 Mayıs 1688) ayrılmıştım; buradan ayrılmam ile tekrar dönmem arasında geçen süre on beş yılı buldu. Dokuz gün sonra buradan Edirne'ye gittim ve yedi ay kaldım. Burada Seyyid Feyzullah Efendi'nin öldürüldüğü büyük fitne olayı vuku buldu. Önce onunla, ardından Kezûbî lakaplı şeyhülislam ile, sonra da Ali b. Paşmakçı ile aramızda dört yıl boyunca tartışma ve gerginlikler oldu. Ardından 1118 (1706-1707) yılında Fâzıl Mehmed Sâdık b. Sadreddîn şeyhülislam oldu. Ben de aynı yılın Zilhicce ayının sonlarında Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin yanı başında bulunan Saçlı Emir Medresesi'ne müderris oldum. Ben şimdi üç yıl dört aydır Büyük Ayasofya'nın müderrisiyim.

İstanbul'a dönüşü 1114 Receb'inin 25'indedir (15 Aralık 1702); bu tarihten dokuz gün sonra Edirne'ye gitmiş ve burada yedi ay kalmıştır. Edirne'deki bu yedi aylık ikametini, bir görevlendirmeye matuf olarak şekillenip şekillenmediğini tespit etmek güçtür. Uzunca bir süre ayrı kaldığı İstanbul'da sadece dokuz gün kalıp Edirne'ye gitmesi, ilk tahlilde bunun bir görevlendirme olabileceği izlenimi uyandırmaktadır. Zaten mülazemet sahibi olduğu için gelir gelmez İstanbul'da bir görevlendirme almış ve Edirne'ye doğru yola koyulmuş olması muhtemel görülebilir. Ancak tedris bağlamında bir görevlendirmenin şeyhülislamlık makamı tarafından yapıldığı,⁴⁶ Veliyyüddîn Efendi'nin İstanbul'a geldiği süreçte şeyhülislamlık görevinde Seyyid Feyzullah Efendi'nin bulunduğu ve Feyzullah Efendi'nin de Edirne'de ikamet ediyor olduğu gerçeği ilk ihtimale ihtiyatla yaklaşmayı gerektirmektedir. İstanbul'a gelişinden henüz dokuz gün geçmeden Edirne'ye gitmesi, muhtemelen Feyzullah Efendi ile görüşme ve ondan görev talebinde bulunma amacına matuftur. Bu görüşmenin mahiyeti hakkında bir değerlendirmede bulunabilmek güçtür; ne var ki Veliyyüddîn Efendi'nin hem Feyzullah Efendi ile hem de kendisinin halefleri olan Mehmed Efendi ile Paşmakçızâde Ali Efendi ile dört yıl süren tartışma ve gerginlikler yaşadığını belirtmesi Feyzullah Efendi ile yaptığı görüşmenin pek de olumlu geçmediğine işaret etmektedir. Bunun görev talebine verilen olumsuz yanıtın kaynaklanmış olması muhtemel gibidir. Şeyhülislamlığı döneminde Feyzullah Efendi'ye yöneltilen en büyük eleştirilerden birinin, tayinleri ve azilleri elinde tutması ve sınırlı sayıdaki atamalarda da kendi çevresini tercih etmesi bunu teyit eder niteliktedir.

Veliyyüddîn Efendi'nin İstanbul'dan Edirne'ye gittiği zaman dilimi, Karlofça Antlaşması sonrası yaşanan sosyo-ekonomik huzursuzlukların tavan yaptığı ve Sultan II. Mustafa'nın ama özellikle de Şeyhülislam Feyzullah Efendi'nin eleştiri oklarının hedefinde yer aldığı bir sürece denk gelmiştir. Şehzade iken hocalığını yaptığı II. Mustafa'nın tahta çıkışıyla birlikte 1106/1695 yılında şeyhülislamlık görevine getirilen Feyzullah Efendi, aralıksız sekiz yıldan

46 Mehmet İpşirli, "Şeyhülislam", *TDVİA*, 39/94.

fazla bu görevde kalmış,⁴⁷ yönetimde sadrazamı da aşacak ölçüde⁴⁸ büyük bir nüfuz elde etmiş ve tarihe Edirne Vakası olarak geçen hazin bir sonla hayatını kaybetmiştir.⁴⁹ Râşid Mehmed Efendi'nin Edirne Vakası'na giden süreç bağlamında öne çıkardığı üç gerekçe içerisinde en fazla üzerinde durduğu husus, Feyzullah Efendi'nin müderrislik ve kadılık bağlamındaki bütün tayin ve azilleri kendi uhdesinde tutmasıdır. Başta kendi çocukları olmak üzere, akrabaları ve tabilerine tahsis edilen görevler nedeniyle belirli bir akış üzerinden yürüyen ilmiye zümresinde uzun süreli beklentiler yaşanmış, pek çok kişi bu yüzden zorunlu emekliliğe sevk edilmek durumunda kalmıştır.⁵⁰ Veliyyüddin Efendi, bu süreçte kırk beş yaşlarındadır; iyi bir tahsil görmüş birisi olması nedeniyle de müderrislik payesini hak etmektedir. Ancak ona gelinceye değin müderrislik ve kadılık görevleri bağlamında öylesine bir yığılma söz konusudur ki yaşı yetmişleri geçmiş kimseler bile hak ettikleri görevleri bekleme sürecindedirler. Veliyyüddin Efendi'nin bu yedi aylık süreçte Feyzullah Efendi ile görüşüp görüşmediği tam olarak tespit edilemese de “aramızda gerginlikler yaşandı” şeklindeki ifadesinden hareketle bunun mümkün olabileceği söylenebilir.

“Burada Seyyid Feyzullah Efendi'nin öldürüldüğü büyük fitne olayı vuku buldu” şeklindeki ifadesinden hareketle ilkin Veliyyüddin Efendi'nin, Feyzullah Efendi'nin öldürülmesi sırasında Edirne'de olduğu intibai uyanmaktadır. Bir eserinin hatimesine düştüğü bir nota yansıyan şu bilgiler de bu intibai kuvvetlendirmektedir:

Bu haşiye Edirne'de tam buraya ulaşmıştı ki büyük fitne olayı vuku buldu. İstanbul'dan Edirne'ye gelen büyük bir asker topluluğu Sultan Mustafa'yı azledip yerine Sultan Ahmed'i tahta oturttu ve Şeyhülislam es-Seyyid Feyzullah'ı öldürdü; sonra da 1115 yılında İstanbul'a geri döndü. Ben de [bu olaylar nedeniyle] bu haşiyeyi yarıda bırakmıştım. Daha sonra da buraya kadarki kısmı özetledim geri kalanı da tamamladım. Böylece de bu şerhlerin en büyüğü (ekber) ortaya çıkmış oldu. Bu(nu tamamlamam) 1127 yılındaydı. Bazı öğrencilere Muhyiddin'in [metninin] kenarlarına 1099 yılında yazdıklarımı da metne ilave etme izni verdim. Bundan dolayı da kübra, suğra ve ekber şeklinde üç ayrı haşiye ortaya çıkmış oldu. Şayet Muhyiddin'in kenarına yazdıklarımız müstakil olarak bir araya getirilecek olsa bu aşğar (en küçük) olarak nitelenen dördüncü bir haşiye olurdu.⁵¹

47 Mehmet Serhan Tayşi, “Feyzullah Efendi, Seyyid”, *TDVİA*, 12/527-528.

48 Öyle ki bu durumun şeyhülislamın kendi yetki alanına giren kararlar konusunda sadrazama teklifte bulunması anlamına gelen işâret-i aliyye belgelerindeki hitap üslubuna bile yansıdığı ve o zamana değin “tevcih olunmak mercüdür” şeklinde kullanılan rica hitabının “tevcih buyurula” şeklinde bir emir hitabına dönüştüğü belirtilmektedir. Bk. Mehmet İpşirli, “İşâret-i Aliyye”, *TDVİA*, 23/423-24.

49 Bu olayla ilgili bilgi genel bilgi için Bk. Abdülkadir Özcan, “Edirne Vak'ası”, *TDVİA*, 10/445-46.

50 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, 2/650.

51 Veliyyüddin Efendi, *Hâşiye alâ Hâşiyeti Muhyiddîn* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1368), 76a. Veliyyüddin Efendi'nin bahsettiği ve *kübrâ*, *suğrâ* ve *ekber* şeklinde nitelediği haşiyeler, kendisinin Muhyiddin et-Tâlişi'nin Hüsâmeddin el-Kâtî'nin *İsagoci Şerhi*'ne dair yazdığı haşiye üzerine kaleme aldığı haşiyelerdir. Kendisi Muhyiddin'in metni etrafındaki notlarının ayrı bir şekilde bir araya getirilmesi durumunda bunun da müstakil bir metne dönüşeceğini düşünmekte ve bunu da *aşğar* olarak vasıflandırmaktadır. Bu hatime notunu benimle paylaşan M. Osman Doğan'a ayrıca teşekkür ederim.

Bu bilgilerden hareketle Edirne'de çok büyük bir toplumsal gerilim halinde kendisini gösteren ve neticesinde Feyzullah Efendi ile oğlu Fethullah Efendi'nin 1115 Rebiülahir'inin 21'inde (3 Eylül 1703) öldürülmesiyle neticelenen olaylara Veliyyüddin Efendi'nin doğrudan tanıklık ettiği söylenebilir. Ancak bununla örtüşmeyen bir husus söz konusudur ki o da Veliyyüddin Efendi'nin Edirne'de yedi ay kaldığına dair bilgidir. Zira bahsettiği bu olay, 1115 Rebiülevvel'inin (Ağustos 1703) ilk haftasında başlayan ve Rebiülahir ayının son haftasına kadar da şiddeti her geçen gün daha da artarak devam eden bir gerilimdir. Veliyyüddin Efendi'nin İstanbul'a geldikten dokuz gün sonra Edirne'ye geçtiği yönündeki bilgisi dikkate alındığında onun 1114 Şevval'inin (Şubat 1703) başlarında Edirne'ye varmış olması gerekir. Yedi aylık süre 1115 Rebiülevvel'in (Ağustos 1703) başlarında dolmaktadır. Halbuki bu tarih, isyana giden gerilimin henüz daha yeni başladığı tarihtir ve askerlerin İstanbul'dan Edirne'ye gelmesi ve Feyzullah Efendi'yi öldürmeleri bundan bir ay sonraya tekabül etmektedir. Bu durumda Veliyyüddin Efendi'nin Edirne'deki ikametinin yedi aydan daha fazla sürmüş olması gerekir. Muhtemelen zahriye notunda bir aylık bir şaşma söz konusudur.

Bir buçuk aydan fazla süren Edirne Vakası sürecinde devlet, biri II. Mustafa'nın riyasetinde Edirne'de diğeri de III. Ahmed'in riyasetinde İstanbul'da ikiye bölünmüş durumdadır. Gerilimlerin fitilini ateşleyen olayın, payitahtın İstanbul'dan Edirne'ye taşınacağı yönünde bir söylenti olması, III. Ahmed ile birlikte başlayan yeni süreçte artık İstanbul'un payitaht oluşunun daha da öne çıkarılmasına yol açmıştır. Böylelikle de IV. Mehmed döneminden itibaren fiili olarak payitahta dönüşen Edirne'den İstanbul'a bir güç transferi söz konusu olmuştur. Bu sürecin ilk aşamasında şeyhülislamlık görevinde bulunan kişi, İmam Mehmed Efendi'dir (ö. 1141/1728). Mehmed Efendi, Veliyyüddin Efendi'nin Feyzullah Efendi gibi arasının iyi olmadığı bir kimsedir. Üstelik zahriye notunda kendisini “Kezûbî” nisbesiyle anmasını bunu teyit eden başka bir gösterge olarak değerlendirmek mümkündür. Önce kıraat ilmindeki mahareti ve güzel sesiyle dikkat çekerek eski Mısır valisi Canbolatzâde Hüseyin Paşa'ya imam olan ve “Canbolatzâde imamı” diye şöhret kazanan Mehmed Efendi, IV. Mehmed'in üçüncü imamı olması sonrasında İmam-ı Sultanî ünvanı ile bilinir olmuştur.⁵² Mehmed Efendi, yetmiş gün kadar görevinde kalabilmiş, sonra III. Ahmed tarafından Edirne Vakası'nı tertip edenlerle işbirliği içerisinde olduğu gerekçesiyle görevinden azledilmiştir.⁵³ Veliyyüddin Efendi'nin onunla yaşadığını belirttiği gerilim, muhtemelen Feyzullah Efendi ile yaşadığı gerilimin aynısıdır ve müderrislik talebine olumlu bir yanıt alamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Râşid Mehmed Efendi'nin sunduğu bir anekdot bu bakımdan zikredilmeye değerdir. Mehmed Efendi'nin bu kısa şeyhülislamlık görevi sırasında hariç medresesi için bir imtihan

52 Şeyhî, onun yumuşak tabiatlı birisi olduğunu, bu nedenle çok kişiye vaatte bulunduğunu ancak bunları yerine getirmedeğini, bu nedenle de Kizbî lakabıyla anıldığını belirtmektedir. Bk. Şeyhî, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ*, 4/3235; Defterdar Sarı Mehmed Paşa da onu “Kizbî Mehmed Efendi” olarak zikretmektedir. Bk. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayîât*, haz. Abdülkadir Özcan (Ankara: TTK Yayınları, 1995), 797.

53 İdarecilikten aciz olması ve insanlarla nasıl konuşacağını bilmemesi gibi nedenlerle azledildiği de kaydedilmektedir. Bk. *İlmiyye Sâlnâmesi: Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*, haz. S. Ali Kahraman-A. Neziha Galitekin-Cevdet Dadaş (İstanbul: İşaret Yayınları, 1998), 402.

düzenleyeceği duyurulmuştur. Kırklı medreseden ayrılmış çok sayıda kişi bu imtihan için hazırlanmakta iken, aralarında Râşid Mehmed Efendi'nin de bulunduğu ve mülazemetinin üzerinden on sekiz sene geçmemiş kimselerin sınava giremeyeceği tembihlenmiştir. Ama buna karşın çok sayıda kimse, birikimine ve tecrübesine bakılmaksızın sırf bu süreyi doldurduğu gerekçesiyle imtihana alınmıştır. Hatta öyle ki tebdil-i kıyafet ile bu sınava girip hariç rütbesi elde edenler bile olmuştur. Râşid Mehmed Efendi, koltuklarının altına *el-Mutavvel* sıkıştırmış birkaç cahilin bu sayede rütbeye nail olmasını, “bünyân-ı rağbet-i ilm-i şerîf mehdûm oldu” şeklindeki ifadesiyle eleştirmektedir.⁵⁴

Mehmed Efendi'nin şeyhülislamlığı 1115 Rebiülevvel'inin 11'inde (25 Temmuz 1703) başlamış, aynı yılın Ramazan'ının 18'inde (25 Ocak 1704) sona ermiştir. Veliyyüddîn Efendi'nin mülazemetini, Çatalcalı Ali Efendi'nin 1097 Şevval'indeki (Ağustos-Eylül 1686) azlinden dokuz gün önce aldığı dikkate alındığında, sınava giriş için gerekli olan on sekiz yıl şartını çok kısa bir süreyle kaçırdığı ve bu nedenle tıpkı Râşid Mehmed Efendi gibi Şeyhülislam Mehmed Efendi'nin yaptığı rü'ûs sınavına katılamadığı öngörüsünde bulunmak mümkündür. Şeyhülislam Mehmed Efendi'nin görevden azli sonrasında yerine getirilen Paşmakçızâde Ali Efendi (ö. 1124/1712) selefine nazaran daha uzun süre görev yapmış bir kimsedir. III. Ahmed'in Edirne Vakası sonrası kontrolü iyice ele alması sonrasında 1115 Ramazan'ının 19'unda (26 Ocak 1704) getirildiği şeyhülislamlık görevini 1118 Şevval'inin 27'sine (1 Şubat 1707) kadar üç yıldan biraz fazla sürdürmüştür. Kişiliği ve görev hayatı bağlamında kaynaklarda zikredilen bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla müderris ve mevali zümresine yönelik merhameti sınırsız⁵⁵ ve adaletli davranmaya özel önem atfeden bir kimsedir.⁵⁶ Hatta bu noktadaki bazı kararları ve tutumları, sadrazam Çorlulu Ali Paşa tarafından Sultan III. Ahmed'e bir şikayet olarak taşınmış ve yaptığı işlerde kendi başına davranmakla suçlanmıştır.⁵⁷ Paşmakçızâde'nin Çorlulu Ali Paşa ile daha önceden var olan bir gerilim içerisinde olduğunu bir ihtiyat payı olarak hatırdan tutmakla birlikte, gerçekleştirdiği tasarruflarda ve bu kapsamdaki atama veya azillerde rahat davranmış olabileceğini göz önünde bulundurmak gerekir. Ancak muhtemelen onun bu cömert tavrından nasibi olamayan kişilerden biri Veliyyüddîn Efendi'dir. Zahriye notunda Feyzullah Efendi ve Mehmed Efendi ile birlikte zikrettiği ve dört yıl boyunca gerilim yaşadığını belirttiği isimlerden biri de Paşmakçızâde Ali Efendi'dir. Tam olarak hangi çerçevede bir gerilim yaşadığını tespit etmek mümkün değilse de, müderris olarak görevlendirilmesini Paşmakçızâde sonrasında şeyhülislam olan Mehmed Sadık Efendi ile ilişkilendirmesi söz konusu gerilimin yine görev talebinin gerçekleşmemesine bağlı olabileceğini düşündürmektedir.

Veliyyüddîn Efendi'nin “1118 (1706-1707) yılında Fâzıl Mehmed Sâdık b. Sadreddîn şeyhülislam oldu. Ben de aynı yılın Zilhicce ayının sonlarında Ebû Eyyüb el-Ensârî'nin yanı başında bulunan Saçlı Emir Medresesi'ne müderris oldum.” şeklindeki ifadesi müderris

54 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, 2/718.

55 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, 2/773.

56 Şeyhî, *Vekâyi 'u'l-Fuzalâ*, 3/2529.

57 Râşid, *Târih-i Râşid ve Zeyli*, 2/774.

olarak göreve başlamasının Mehmed Sâdık Efendi ile birlikte gerçekleşmiş olabileceğini düşündürmektedir. Bu ise, onun İstanbul'a dönmesi sonrasında geçen üç buçuk yıllık süreçte resmi anlamda müderrislik payesini elde edemediği anlamına gelmektedir. Sadreddîn eş-Şirvânî'nin torunu olan Mehmed Sâdık Efendi'nin göreve geldiği tarih 27 Şevval 1118'dir (1 Şubat 1707). Mehmed Sâdık Efendi ile ilgili olarak Râşid Mehmed Efendi'nin sunduğu bir ayrıntıya bakılırsa, onun şeyhülislamlığı döneminde 1119 Muharrem'i öncesinde beş önemli kadılık görevlendirmesi ile birlikte altmıştan fazla müderris ataması gerçekleştirilmiştir.⁵⁸ Bu bilgi, Veliyyüddîn Efendi'nin 1118 Zilhicce'sinde (Mart-Nisan 1707) başladığını belirttiği Saçlı Emir Medresesi'ndeki müderrislik görevinin ilgili görevlendirmeler çerçevesinde gerçekleşmiş olabileceğini teyit etmektedir.

Veliyyüddîn Efendi'nin Saçlı Emir Medresesi'ndeki müderrislik görevi uzun bir bekleyişin ardından İstanbul'da elde ettiği ilk müderrislik görevi gibidir. Fakat Açıl'ın editörlüğünde gerçekleştirilen çalışmada farklı yazarlar tarafından kullanılan bazı kenar notları Veliyyüddîn Efendi'nin 1118 (1706-1707) tarihi öncesinde Feyziyye Medresesi'nde bulunduğunu göstermektedir. Onuş'un tespit ettiği üzere Veliyyüddîn Efendi, *Hâşiye alâ hâşiyeti İsamiddîn alâ şerhi'l-akâ'id* isimli eseri ile *Tuhfetü'l-erib* isimli eserinin yazımını 1118 (1706-1707) yılında Feyziyye Medresesi'nde tamamlamıştır.⁵⁹ Umut'un kullandığı bir kenar notunda Veliyyüddîn Efendi, 1117 (1705-1706) yılında Tüsi'nin *Tezkire*'sine Nisâbüri'nin yazdığı şerhin tamamını Feyziyye Medresesi'nde iken okuduğunu belirtmiştir.⁶⁰ Benli'nin kullandığı kenar notlarında Veliyyüddîn Efendi, Teftâzânî'nin *el-Mutavvel*'ini 1114 (1702-1703) ve 1120 (1708-1709) tarihlerinde Feyziyye Medresesi'nde hâşiyeleriyle birlikte öğrencilere okuttuğunu,⁶¹ yine *Şerhu şüzûri 'z-zehab*'in tamamını 1119 (1707-1708) yılında aynı medresede okuttuğunu kaydetmiştir. Söz konusu notlara yansıyan tarih bilgileri dikkate alındığında, bu durumda Veliyyüddîn Efendi'nin Mehmed Sâdık Efendi'nin şeyhülislam olması ile birlikte 1118 Zilhicce'sinde (Mart-Nisan 1707) Saçlı Emir Medresesi'nde müderris olduğu yönündeki ifadesi nasıl izah edilecektir.

Notlarda zikri geçen medrese, Fezullah Efendi tarafından 1112 (1701-1702) yılında bugünkü Fatih ilçesi sınırları içerisinde inşa ettirilmiş bir medresedir.⁶² Akla gelen ilk ihtimal, Veliyyüddîn Efendi'nin Fezullah Efendi Medresesi'nde görevli iken Saçlı Emir Medresesi'ne görevlendirilmiş olabileceğidir. Fakat Onuş'un kullandığı bir kıraat notuna bakılırsa Veliyyüddîn Efendi, 1120-1130 arasında Fezullah Efendi Medresesi'ndedir. Yine onun 1134 (1721-1722)

58 Râşid, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, 2/777.

59 Onuş, "Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddîn Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli", 36, 39. *Tuhfetü'l-Erib*'te geçen yıl bilgisini Özcan, 1128 (1717) olarak okumuştur. Bk. Tahsin Özcan, "Veliyyüddîn Cârullah", *TDVİA*, 43/38. Ancak ilgili bilgiye dikkatle bakıldığında bunun yanlış ve Onuş'un tespitinin ise doğru olduğu anlaşılmaktadır. Krş. Veliyyüddîn Cârullah Efendi, *Tuhfetü'l-Erib* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 1958), 3a.

60 Umut, "Matematik Bilimlerine Meraklı Bir Âlim", 286.

61 Benli, "Veliyyüddîn Cârullah Efendi'nin Dil İlimleri ile İlgili Kitaplara Düştüğü Notlar", 320.

62 Abdüsselam Uluçam, "Fezullah Efendi Medresesi", *TDVİA*, 12/528-29.

yılında Feyzullah Efendi Medresesi'ndeki odasında yer alan 800 cilt eseri vakfettiği yönündeki bilgi⁶³ de dikkate alındığında en azından 1120 (1708-1709) ile 1134 (1721-1722) yılları arasında Feyzullah Efendi Medresesi'nde bulunduğu açıktır. Bu durumda önce Feyzullah Efendi Medresesi'nde göreve başladığı, sonra Saçlı Emir Medresesi'nde görevlendirildiği, daha sonra ise tekrar Feyzullah Efendi Medresesi'ne döndüğü şeklinde bir görev akışı ortaya çıkmaktadır ki bu pek olağan görünmemektedir. Umut'un tespit ettiği bir not, bu belirsizliğin belli ölçüde ortadan kaldırılmasına imkan vermektedir. Kutbuddîn eş-Şîrâzî'nin (ö. 710/1311) *et-Tuhfetü 'ş-şâhiyye* isimli eserinin bir nüshasında bulunan bu notu Veliyyüddîn Efendi, eserin zahriye sayfasında yer alan Sadreddinzâde Mehmed Sâdık Efendi'ye ait bir mülkiyet kaydının hemen sol altına düşmüş ve böylelikle onun kimliğini açıklamak istemiştir. Notun tercümesi şu şekildedir:

Bu kişi, beni 1118 Zilhicce'sinin sonunda (Nisan 1707) Ebü Eyyüb el-Ensârî'nin muhitindeki Saçlı Emir Medresesi'ne müderris yapan ve üç adamla yaşadığım harpten [mücadeleden] sonra bana hayır duasında bulunan kimsedir; bu üç şahsın ilki Feyzu'l-Maktûl'dür. Onunla benim aramda 1114 yılında Şaban ayının ortasından (Ocak 1703) Rebiülevvel ayının ortasına (Temmuz 1703) değin kavga vaki oldu. İkincisi Kezûbî olarak meşhur Mehmed'dir ki Rebiülevvel ayının ortalarından (Temmuz 1703) Ramazan'ın ortalarına kadar (Ocak 1704) [sürdü] sonra azledildi. Üçüncüsü ise Ali b. Paşmakçı'dır ki onunla [aramızda] üç buçuk yıl kavga vaki oldu ve sonunda azledildi. Sonra onun yerine mevlamız Mehmed Sâdık b. Sadreddinzâde şeyhülislam oldu. Kendisi, zamanında şehrin en bilgelisidir. Ben cahilleri kamillere tercih etmesi ve rüşveti adet haline getirmesi bakımından zamanımızın şeyhülislamını Allah'a şikayet ediyorum. Bu şahıs bana eziyet etti, Allah Sübhanehu ve Teala "Kim benim bir velî kuluma düşmanlık ederse, bana savaş açmış olur" demiştir. Allah'ım ne olur senin velin olan bu kul nedeniyle sana savaş açan bu şahsı, bu Zilhicce günlerinde hadisini rivayet eden nebin ve habibin yüzü suyu hürmetine hemencecik perişan et."⁶⁴

Bu notu iki kısımda değerlendirmek gerekir: ilk kısım aslında bu yazıya konu olan zahriye notunda geçen bazı bilgilerin delaletini daha belirginleştirmektedir. Notun hemen başında verdiği bilgi, zahriye notu üzerinden ulaşılabilen muhtemel neticeyi teyit eder niteliktedir. Buna göre kendisini Saçlı Emir Medresesi'ne müderris tayin eden kişi Mehmed Sâdık Efendi'dir ve bu tayin *Târîh-i Râşid*'de geçen bilgiyle uyumlu olarak 1118 Zilhicce'sinin sonundaki (Nisan 1707) kapsamlı müderris ataması çerçevesinde gerçekleşmiştir. Ardından verdiği bilgi, zahriye notunda dikkat çektiği Feyzullah Efendi, İmam-ı Sultani Mehmed Efendi ve Paşmakçızâde Ali Efendi ile dört yıla yayılan bir gerilim yaşadığı yönündeki bilginin daha da tafsilatlandırılmış ve duygusal bir çerçevede dile getirilmiş halidir.

Veliyyüddîn Efendi, her üç şeyhülislamı da ayrı ayrı zikretmiş ve her biriyle hangi zaman diliminde ve ne kadar bir süre problem yaşadığını ortaya koymuştur. Feyzullah Efendi'yi "Feyzu'l-

63 Bu iki bilgi için Bk. Onuş, "Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli", 26.

64 Kutbuddîn eş-Şîrâzî, *et-Tuhfetü 'ş-şâhiyye* (İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1459), 1a.

Maktûl” şeklinde zikretmesi ayrıca dikkat çekicidir. Neticede dört yıl süren bu gerilimlerin sonrasında, Mehmed Sâdık Efendi şeyhülislam olmuş ve onu Saçlı Emir Medresesi'ne müderris olarak atamıştır. Mehmed Sâdık Efendi'den bahsederken “üç adamla yaşadığım harpten [mücadeleden] sonra hayır duasında bulunan kimse” ibaresini kullanması, yaşadığı gerilim sürecinden Mehmed Sâdık Efendi'nin haberdar olduğunu ve belki bu nedenle onu müderrislikle onurlandırdığını düşünmeye imkân tanımaktadır. Peşi sıra üç şeyhülislamla gerilim yaşaması bunun fikri bir tartışma olmadığını ihsas ettirmektedir. Müderrislik görevini Mehmed Sâdık Efendi'yle ilişkilendirmesi ve onu hayırla yâd etmesi, daha önceki üç şeyhülislamla yaşadığı gerilimin müderrislik payesini elde edememesi odaklı olduğuna işaret eder. Mehmed Sâdık Efendi ile ilgili olarak kullandığı “kendisi zamanında memleketin en bilgilisidir” şeklindeki ifadenin muhtemelen Mehmed Sâdık Efendi'nin yaşlılığa bağlı olarak yaşadığı ve görevinden azledilmesine yol açan unutkanlıkla bir irtibatı olmalıdır. Öyle ki bu nedenle III. Ahmed'in kızı Hatice Sultan'ın cenaze namazını yanlışlıkla bayram namazı gibi her tekbirde ellerini kaldırıp kırdığı için 1119'da görevinden azledilmiştir.⁶⁵ Muhtemelen bundan dolayı alay konusu olmuş olan Mehmed Sâdık Efendi'yi zamanında memleketin en bilgilisi olarak nitelemek suretiyle yâd etmek istemiştir.

Notun birinci kısmı, Veliyyüddîn Efendi ile ilgili halihazırda bilgimiz dâhilinde bulunan belli hususları daha anlaşılır kılarken, ikinci kısmı çözülmesi gereken ilave bazı belirsizlikleri beraberinde getirmektedir. Veliyyüddîn Efendi'nin kendisine eziyet ettiğini belirttiği, bu yüzden de kendisini Allah'a şikâyet ettiği şeyhülislamın kim olduğu merak konusudur. Cahilleri kamillere tercih ettiğini ve rüşveti adet haline getirdiğini belirtmiş olması, izi sürülebilecek hususlardır. Zilhicce ayında yazıldığı anlaşılacakla birlikte notun altında herhangi bir yıl bilgisi bulunmamaktadır. Buna karşın notun geçtiği eserdeki temellük kaydı 1139 tarihidir; bu tarihte şeyhülislamlık görevinde bulunan kişi Yenişehirli Abdullah Efendi'dir. Ancak on iki yıldan fazla süren şeyhülislamlık sürecinde Abdullah Efendi ile ilgili bu yönde bir suçlama kaynaklarda geçmemektedir. Aynı durum ondan sonraki şeyhülislamlar için de geçerlidir. Buna karşın Abdullah Efendi'den önceki şeyhülislamlardan biri, Veliyyüddîn Efendi'nin tarifine uyar gibidir. Bu kişi, Atâullah Mehmed Efendi'dir (ö. 1127/1715); iki buçuk aylık şeyhülislamlık görevi sırasında ilmiye sınıfının tayinlerinde usulsüzlük ve yolsuzluklar yapıldığı iddialarının şüyu bulması üzerine sadrazam Şehid Ali Paşa meseleyi gizlice soruşturmuştur; tahkikat sonucunda da şeyhülislamın ihmalkârlığı nedeniyle sorumlu olduğu sonucuna varılmış ve Atâullah Mehmed Efendi görevinden azl edilmiştir.⁶⁶ Râşid Mehmed Efendi bunu:

“Şeyhülislâm Atâullah Efendi rütbe-i Fetvâ'ya gelemeden berü kapusu mazbût olmadığından şöret-i cehl ile pes-mânde-i akrân ve adem-i isti'dâdları şöret-i devrân olan nice kırkdan münfasıl kimesneleri Hâric medreseleri ile be-kâm ve taşra fetvâlarında istirşâ ile mechülü'l-hâl ademler istihdâm etdiği...”

65 Râşid, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, 2/788; Mehmet İpşirli, “Sâdık Mehmed Efendi, Sadreddinzâde”, *TDVİA*, 35/395.

66 Mehmet İpşirli, “Atâullah Mehmed Efendi”, *TDVİA*, 4/46-47.

şeklindeki sözleriyle ortaya koymaktadır.⁶⁷ Bu ismin, Veliyyüddîn Efendi'nin çizdiği evsafa uyduğu açıktır; bununla birlikte rüşvet almayı adet haline getirdiği şeklindeki bilgi, Atâullah Mehmed Efendi'nin kısa süren şeyhülislamlığı ile birlikte düşünüldüğünde zeminini kısmen kaybetmektedir. Atâullah Mehmed Efendi'nin şeyhülislamlık görevine getirildiği tarih 1125 Safer'i (Şubat-Mart 1713), bu görevden azledildiği tarih ise aynı yılın Cemaziyelevvel'idir (Mayıs-Haziran 1713).⁶⁸ Fakat Râşid Mehmed Efendi'nin vurguladığı “rütbe-i Fetvâ'ya geleliden berü” ifadesi muhtemelen mutatlığın çerçevesini tarif etmektedir.

Veliyyüddîn Efendi'nin sözünü ettiği şeyhülislamın Atâullah Efendi olması ihtimali mevcut veriler ışığında kuvvetle muhtemel görünmekle birlikte, bu ihtimaliyet *et-Tuhfetü's-şâhiyye* nüshasındaki temellük notu ile mualleldir. Veliyyüddîn Efendi'nin 1139 (1726-1727) tarihli temellük notu, ilk tahlilde, eserin kendi mülkiyetine bu tarihte geçtiği anlamına gelmektedir. Bu durumda “zamanımızın müftüsü” ibaresini bu tarihten önce yaşamış bir kimse için kullanmış olması anlamsız gibi görünmektedir. Bu noktada bir başka ihtimal de kitabın fiziksel olarak temin edilişi ile 1139 (1726-1727) tarihli temellük notunun düşülmesinin farklı zamanlarda gerçekleşmiş olabileceğidir. Bu ihtimal göz önünde bulundurulduğunda Veliyyüddîn Efendi'nin daha önceden temin etmiş olduğu bir esere 1139 (1726-1727) yılında temellük kaydı düşmüş olması mümkün görülebilir. Zahriyedeki notu düşmesine neden, eserin üzerinde Mehmed Sâdık Efendi'nin mülkiyet kaydının yer alıyor oluşudur. Mehmed Sâdık Efendi'den bu eserin başka birisine intikal etmesi, muhtemelen vefatı sonrasında gerçekleşmiştir; onun vefatı ise 1121/1709 yılındadır. Bu açıdan bakıldığında eserin Veliyyüddîn Efendi'nin eline Mehmed Sâdık Efendi'nin vefatı akabinde ve 1121/1709 sonrasında geçmiş olabileceği, bu durumda da Allah'a şikâyette bulunduğu şeyhülislamın 1125/1713 yılında iki buçuk ay kadar bu görevde bulunmuş olan Atâullah Mehmed Efendi olabileceği öngörülebilir. Ancak öngörünün Veliyyüddîn Efendi'nin *et-Tuhfetü's-şâhiyye* nüshasına düştüğü not ile kayıtlı bir olasılık olduğunun ve kesin bir değerlendirmede bulunmanın mümkün olmadığını belirtmek gerekir.

Veliyyüddîn Efendi'nin *et-Tuhfetü's-şâhiyye* nüshasına düştüğü not, Mehmed Sâdık Efendi'nin sayesinde Saçlı Emir Medresesi'nde 1118/1707 yılında müderris olduğunu ortaya koymakla birlikte, kendisinin daha önceki süreçte Feyziyye Medresesi'nde bulunduğu yönündeki kayıtları açıklamaya imkân vermemektedir. Bu noktada onun Feyziyye Medresesi'ndeki durumunun müderrislik payesi altında resmi bir görevden ziyade fahri veya maişet odaklı bir müderrislik ya da bir ikamet olması ihtimali düşünülebilir mi? Benli'nin kullandığı kenar notları

67 Râşid, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, 2/876; Râşid Mehmed Efendi, benzer bir değerlendirmeyi Atâullah Efendi'nin vefatı haberi çerçevesinde şu şekilde sunmaktadır: “...kalemine mufavvaz olan tevcihât hân-ı yağmâya döndüğünden Vezîria'zam Dâmâd Ali Paşa hazretleri hufyeten ahvâlini tefîş ve sedd-i bâb-ı rüşvet etmeye çalışırken Müftî Efendi tarafından irtikâb-ı haber almak hâtırın tahdîş etmeğın, altıncı ayda rütbe-i Fetvâ'dan tenzîl ve ol mesned-i vâlâ ile sabikâ Rumeli Kâdi'askeri Mahmud Efendi tebcil olundu.” Bk. Râşid, *Târîh-i Râşid ve Zeyli*, 2/951; Yine *İlmiyye Salnamesi*'nde geçen kendisiyle ilgili şu ifadeler aynı minvaldedir: “Zamanında merâtib-i ilmiyye yağma edildi. Rüşvet ve irtikab meydan aldı. Sadr-ı a'zam Ali Paşa, bu sû-i istimalâta nihayet vermek için Atâullah Efendi'yi azl etti.” Bk. *İlmiyye Sâlnamesi*, 406.

68 Şeyhî, *Vekâyi'ü'l-Fuzalâ*, 3/2620.

bu noktada tekrardan zikredilmeye değerdir. Bu notlarda Veliyyüddin Efendi, Teftâzânî'nin *el-Mutavvel*'ini 1114 (1702-1703) ve 1120 (1708-1709) tarihlerinde Feyziyye Medresesi'nde haşiyeleriyle birlikte öğrencilere okuttuğunu, yine *Şerhu şüzûri 'z-zehab'*in tamamını 1119 (1707-1708) yılında aynı medresede okuttuğunu kaydetmiştir.⁶⁹ Özellikle bu son bilgi yani, *Şerhu şüzûri 'z-zehab'*in tamamını 1119 (1707-1708) yılında Feyziyye Medresesi'nde okuttuğu bilgisi önemlidir. Zira gerek bu yazıya konu olan zahriye notunda gerekse *et-Tuhfetü 'ş-şâhiyye* nüshasının zahriye notunda dikkat çektiği üzere Veliyyüddin Efendi bu tarihte Saçlı Emir Medresesi'nde müderristir. Bu göreve geldiği tarih 1118 yılının son ayı olan Zilhicce'dedir (Nisan 1707); onun Saçlı Emir Medresesi'ndeki görevinden ne zaman ayrıldığı belli değildir, ama onu bu göreve getiren ve bir tür hamisi olan Mehmed Sâdık Efendi'nin şeyhülislamlık görevi 1119 (1707-1708) yılının sonuna kadar sürmüştür. Bu durumda da onun en azından bu yıl içerisinde söz konusu medresedeki müderrislik payesinin sürdüğü söylenebilir. Buna karşın en azından bir eserinin tedrisini Feyziyye Medresesi'nde yapmış olması, Feyziyye Medresesi'nde bulunuşunu fahri bir müderrislik veya bir ikamet olarak değerlendirmeyi daha olası kılmaktadır. Nitekim Benli'nin tespitine göre *el-Mutavvel*'i biri 1114 (1702-1703) diğeri de 1120 (1708-1709) yılında iki kez Feyziyye Medresesi'nde okutmuş olması bunu teyit etmektedir. Kendisinin 1114 yılının Receb'inde (Aralık 1702) İstanbul'a geldiği dikkate alındığında bu ikametın İstanbul'a geliş tarihinden itibaren başlamış olması da mümkündür. Bu ikametın, belki kendisinden çok kitapları odaklı bir ikamet olabileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Muhtemelen on beş yıllık Arap coğrafyasındaki ikameti süresince topladığı eserlerini İstanbul'a geldiğinde yerleştirdiği yer Feyziyye Medresesi'dir. Derslerini burada yapmasının nedeni, muhtemelen eserlerinin burada bulunuyor oluşudur. Yine de Veliyyüddin Efendi'nin resmi anlamda müderrislik görevinin Büyük Ayasofya Medresesi öncesinde nasıl seyrettiği hakkında kesin bir şey diyebilmek mümkün değildir; ama Feyzullah Efendi Medresesi'ndeki kitapları odaklı ikameti 1149 (1736-1737) yılında kendi müstakil kütüphanesini kurmasına değin uzunca bir süre devam etmiştir. Bu süreçte, Feyzullah Efendi Medresesi'nde ders vermeye veya telifte bulunmaya devam etmiştir. Belki, bu yazının hareket noktasını oluşturan zahriye notunda görev hayatını sıralarken Feyzullah Efendi Medresesi'ni hiç zikretmemiş olması da buranın resmi bir müderrislik görevi olmadığındandır.

Veliyyüddin Efendi, zahriye notunda 1118 (1707) yılında Saçlı Emir Medresesi'nde müderris olması bilgisinin hemen akabinde “ben şu an üç yıl dört aydır büyük Ayasofya'nın müderrisiyim” ifadesiyle diğer bir görev bilgisini paylaşmaktadır. Diğer kenar notlarından hareketle tespit edilebilen Feyzullah Efendi Medresesi'ndeki uzun müderrislik görevinden söz etmemektedir. Zahriye notunu, Büyük Ayasofya Medresesi'ndeki görev sırasında ve bu görevin üzerinden üç yıl dört ay geçmişken yazmıştır. Zahriye sayfasında bulunan kendisine ait temellük notu 1138 (1725-1726) tarihlidir; notun sonunda yer alan ve sonradan yazdığı anlaşılan bilgiye göre ise 1140 (1727-1728) yılında Süleymaniye Dâru'l-hadisi'nde müderris olarak göreve başlamıştır. Bu durumda zahriye notunu en erken 1138 (1725-1726) ve en geç

69 Benli, “Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Dil İlimleri ile İlgili Kitaplara Düştüğü Notlar”, 320.

1140 (1727-1728) yılında yazmış olabileceği tahmininde bulunmak mümkündür. Onuş'un kullandığı kenar notlarından birinde kendisinin 1139 (1726-1727) yılında Büyük Ayasofya'da müderris olduğu yönündeki bilgi ve 1134 (1721-1722) yılında Feyzullah Efendi Medresesi'nde bulunan sekiz yüz cilt eseri vakfettiği yönündeki bilgi birlikte mütalaa edildiğinde, Veliyyüddin Efendi'nin 1134 (1721-1722) ile 1137 (1724-1725) yılları arasında bir tarihte Büyük Ayasofya Medresesi'nde göreve başlamış olabileceği söylenebilir.

Veliyyüddin Efendi'nin zahriye notunda yer alan "şu an" ibaresi, ilgili notu Ayasofya Medresesi'ndeki görevi esnasında yazdığı anlamına gelmektedir. Buradaki görevine ne zaman başladığı sorusu ise, zahriye notunu ne zaman düştüğünün tespit edilebilmesiyle yanıtlanabilecek bir husustur. Dikkat çeken bir başka husus, notu yazdığı tarihte şeyhülislamlık görevinde bulunan Yenişehirli Abdullah Efendi (ö. 1156/1743) ile ilgili paylaştığı şu ayrıntıdır:

Şu anki şeyhülislam, Şeyhülislam Ali Efendi'nin tabilerinden olan ve bazı derslerde arkadaşım olan Abdullah Efendi'dir. Ben de Ali Efendi'nin mülazımıydım. Biz hepimiz, Rum diyarından Yenişehir taraflarınız.

Veliyyüddin Efendi, Abdullah Efendi'nin Çatalcalı Ali Efendi'nin tabilerinden olduğunu ve bazı derslere birlikte katıldıklarını⁷⁰ belirtmektedir. 1130 (1717-1718) yılında şeyhülislamlık görevine başlayan Abdullah Efendi, tarihe Lale Devri olarak geçen süreçte bu görevi on iki yıldan fazla kesintisiz olarak sürdürmüş ve Patrona Halil İsyanı sonrasında 1143 (1730) yılında görevinden azledilmiştir. Kavak'ın metnine taşıdığı bir kenar notuna bakılırsa Veliyyüddin Efendi, Abdullah Efendi ile şeyhülislamlığı sürecinde iletişim halindedir. Buna göre Abdullah Efendi, verdiği bir fetva için Halep Kadılığı görevinde bulunduğu sırada Veliyyüddin Efendi'den fetvaya delalet edecek bir gerekçe yazmasını istemiş, o da bunu yazıp kendisine göndermiştir.⁷¹ Veliyyüddin Efendi'nin onu, ders arkadaşı olarak anmasının ve kendisinin de tıpkı onun gibi Ali Efendi'den mülazemet aldığını belirtmesinin hemen akabinde kurduğu şu cümleler ayrıca üzerinde durmaya değerdir:

“Allah'ın dilediği gerçekleşir, dilemediği ise gerçekleşmez. Bil ki Allah her şeye gücü yetendir. O'nun ilmi her şeyi kuşatır. Kalemin, olmuş ve olacak olan konusunda hakkımda yazdığından razıyım. Bana başarı, korunma ve türlü türlü ilimlerden bol ve güzelce bahşeden Allah'a hamd ve minnet olsun.”

70 Bu bilgi, Kavak'ın tercüme ederek yazısına alıntılacağı Veliyyüddin Efendi'ye ait şu notta geçen “şerikimiz” şeklindeki kelimenin delaletini daha da belirginleştirmektedir: “Bu konuyla ilgili şöyle derim: [Müellif Hucendi] Fetâvâ'sının mukaseme babının sonunda bu meseleyi tafsilatlı olarak ele almıştır. Bu konuda Sultan [III.] Ahmed döneminin Devlet-i âl-i Osman müftüsü şerikimiz [Yenişehirli] Abdullah'tan 1136 yılında İstanbul'da fetva istedik. Kendisi bu fakirin talebi üzerine fetva verdi.” Bk. Özgür Kavak, “Bir Osmanlı Âliminin Bir Ömre Yayılan Okuma Serüveni: Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Fürû-ı Fıkıh Eserlerine Düştüğü Notlar”, ed. B. Açıl *Osmanlı Kitap Kültürü* içinde, 129.

71 Kavak, “Bir Osmanlı Âliminin Bir Ömre Yayılan Okuma Serüveni”, 129

Veliyyüddîn Efendi'nin bu ifadeleri, bir zamanlar birlikte aynı kişiden mülazemet aldığı ve bazı derslerde arkadaş olduğu Abdullah Efendi'ye yönelik imrenme ve gıpta ile bakan bir tavra işaret etmektedir. Kim bilir İstanbul'dan ayrılmamış olsa kendisi de belki böylesi bir makama gelebilecekti. Bununla birlikte bu tavrı, İstanbul'dan ayrılması sonrasında elde ettiği ve ayrılmamış olsa elde edemeyeceğini düşündüğü ilim ile dengelemektedir. Bu nedenle de bu ilmi elde etmesine imkân tanıyan kaderine rıza göstermekte ve Allah'a hamd ü senalarda bulunmaktadır. Bu aynı zamanda, Veliyyüddîn Efendi'nin zahriyedeki notunun ilk kısmının hatimesi hüviyetindedir. Kenara düştüğü imza kabilinden “Bunu Ebû Abdillâh Veliyyüddîn Cârullah yazdı” şeklindeki ifade ile bunu kendisinin yazdığını belirtmiştir. Yukarıda da ifade edildiği üzere bu ilk kısmı kaleme almış olabileceği tarih aralığı 1138 (1725-1726) ile 1140 (1727-1728) yılları arasındadır. Aradan bir zaman geçtikten sonra 1144 (1731-1732) yılında zahriye notuna birkaç cümlelik bir ilavede bulunmuş ve hayatının sonraki seyrine ilişkin bilgiler sunmuştur.

Sonra 1140 (1727-1728) yılında Süleymaniye Dâru'l-hadisi'ne müderris oldum. Ardından Haleb Kadısı Veli Efendi oldum ve burada tam bir yıl kaldım. Şu an 1144 (1731-1732) yılı ve Kostantîniye'deyim.

Veliyyüddîn Efendi, Büyük Ayasofya Medresesi'ndeki tedris görevinin akabinde 1140 (1727-1728) yılında Süleymaniye Dâru'l-hadisi'ne müderris tayin edilmiştir. Bu görevi ne kadar sürdürdüğü ve Haleb Kadılığı görevine ne zaman atandığı tam olarak tespit edilememektedir. Onuş'un kenar notlarından hareketle tespit ettiği 1142 (1729-1730) tarihi isabetli görünmektedir;⁷² zahriye notunda tam bir yıl kaldığını belirtmiş olmasından hareketle de bu görevin 1143 (1730-1731) yılında sona erdiği söylenebilir. Bu çerçevede Onuş'un, Veliyyüddîn Efendi'nin 1147 (1734-1735) yılından önce İstanbul'a dönmüş olabileceği şeklindeki tespitindeki esneklik payının da ortadan kalktığı açıktır. Nitekim zahriye notunun son cümlesinde Veliyyüddîn Efendi, 1144 (1731-1732) yılında tekrar İstanbul'da olduğunu belirtmiştir.⁷³

Veliyyüddîn Efendi'nin zahriye notu onun 1144 (1731-1732) tarihine kadarki terceme-i haline yönelik gönderimler içermektedir. O, bundan sonraki süreçte yedi yıl daha ömür sürmüştür. Bu süreçte Edirne ve Galata kadılıkları yaptığı, Gümölcine'de de beş aylık bir sürgün hayatı yaşadığı, kenar notlarından hareketle tespit edilebilmektedir bunlar Onuş tarafından ortaya konulmuştur.⁷⁴

72 Onuş, “Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddîn Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli”, 27.

73 Kenar notlarındaki tespitlerde Haleb'teki görevi bağlamında genellikle 1142 ve 1143 yıllarına yönelik kayıt olması bunu destekler niteliktedir. Bk. Onuş, “Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddîn Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli”, 27; Kavak, “Bir Osmanlı Âliminin Bir Ömre Yayılan Okuma Serüveni”, 129; İbrahim Halil Üçer, “Yazının Ufku, Kayıtların Dili: İslâm Dünyasında Yazı Kültürü ve Cârullah Efendinin Notları”, ed. B. Açıl *Osmanlı Kitap Kültürü* içinde, 62.

74 Hayatının bu kesiti için Bk. Onuş, “Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddîn Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli”, 27-30.

Teşekkür: Yazının ilk taslağını okuyan ve geribildirimleri ile metnin olgunlaşmasına katkıda bulunan Recep Gürkan Göktaş’a, Kevser Beyazyüz Sipahioğlu’na, Mine Demirebilek’e ve Murat Er’e; bazı hususlarda görüşlerine başvurduğum Talip Ayar’a ve Kadir Ayaz’a, yazının son halini okuyan Muhammed Osman Doğan’a ve Tuba Nur Umud’a bu vesileyle teşekkür etmek isterim.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Açıl, Berat (ed.). *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. İstanbul & Ankara: İlem Kitaplığı & Nobel, 2015.
- Akgündüz, Ahmet. “Fetâvâ-yı Ankaravî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/438-39. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Aksoyak, İsmail Hakkı. “Nâbî’nin Tuhfetü’l-Haremeyn’inin Edirneli Nâtik’in Tuhfetü’l-Haremeyn’ine Etkisi: Hikâyeler, Gelenekler, İnanışlar...”. *Milli Folklor* 24: 95 (2012), 9-22.
- Ankaravî, Mehmed Emîn. *Mecmû’atü’l-Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Laleli, 1256, 1-448.
- Arabzâde Abdülvehhâb Efendi. *Medhiye-i Risâle-i Birgivi*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, 496, 185-186.
- Armağan, A. Latif. “XVIII. Yüzyılda Hac Holu Güzergâhı ve Menziller (=Menâzilü’l-Hacc)”. *Osmanlı Araştırmaları* 20 (2000), 73-118.
- Ayaz, Kadir. “Köprülülerin Şam, Mısır ve Hicâz Ulemâsı ile Münasebetlerinin Osmanlı Hadis Çalışmalarına Yansımaları (İcâzet ve Kütüphane)”. *Sahn-ı Semân’dan Dârulfünûn’a Osmanlı’da İlim ve Fikir Dünyası (Âlimler, Müesseseler ve Fikrî Eserler) - XVII. Yüzyıl*. Ed. H. Aydar-A. F. Yavuz. 307-340. İstanbul: Zeytinburnu Belediyesi Yayınları, 2017.
- Benli, Ali. “Velîyyüddin Cârullah Efendi’nin Dil İlimleri ile İlgili Kitaplara Düştüğü Notlar”. *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. Ed. B. Açıl. 315-337. İstanbul & Ankara: İlem Kitaplığı & Nobel, 2015.
- Bozkurt, Ömer. “XVI. Yüzyılda Kostantiniye’den İskenderiye’ye Ticaret Gemisiyle Yolculuk” <http://www.omerbozkurt.com/yazilar-soylesiler/xvi-yuzyilda-kostantiniyeden-iskenderiye-ye-ticaret-gemisi-yle-yolculuk/> (Erişim: 10.02.2021)
- Cici, Recep. “Kûrânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 26/426-27. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Çöğenli, M. Sadi – Kara, Ömer. “Fezullah Efendi’nin Kendi Kaleminden Otobiyografisi: Tenkitli Neşir”. *Erzurumlu Şeyhulislam Seyyid Fezullah Efendi Sempozyumu-Tebliğler-*. Ed. Ö. Kara. 101-117. Erzurum: y.y., 2015

- Defterdar Sarı Mehmed Paşa. *Zübde-i Vekayiât*. Haz. Abdülkadir Özcan. Ankara: TTK Yayınları, 1995.
- Kürânî, İbrahim b. Hasen el-Kürânî. *İlmâ 'u 'l-Muhîb bi-Tahkiki 'l-Kesbi 'l-Vasat Beyne Tarafeyi 'l-İfrât ve 'l-Tefrît*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 2722, 151-161.
- İlmiyye Sâlnâmesi: Osmanlı İlmiyye Teşkilatı ve Şeyhülislamlar*. Haz. S. Ali Kahraman-A. Nezhil Galitekin-Cevdet Dadaş. İstanbul: İşaret Yayınları, 1998.
- İpşirli, Mehmet. "Atâullah Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/46-47. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- İpşirli, Mehmet. "Sâdık Mehmed Efendi, Sadreddinzâde". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 35/395. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İpşirli, Mehmet. "Abdülkadir Şeyhî Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 1/144. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- İpşirli, Mehmet. "Çatalcalı Ali Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/234-235. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- İpşirli, Mehmet. "İşâret-i Aliyye". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/423-24. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İpşirli, Mehmet. "Mülazemet". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/537-539. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- İpşirli, Mehmet. "Şeyhülislam". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 39/91-96. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Kadıızâde-i Rûmî. *Şerhu 'l-Mulahhas fi 'l-Hey'e*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1489, 1-56.
- Kara, Ömer – Çöğenli, M. Sadi. "Şeyhülislam Feyzullah Efendi: Hayatı ve Eserleri". *Erzurumlu Şeyhülislam Seyyid Feyzullah Efendi Sempozyumu-Tebliğler-*. Ed. Ö. Kara. 35-99. Erzurum: y.y., 2015.
- Kavak, Özgür. "Bir Osmanlı Âliminin Bir Ömre Yayılan Okuma Serüveni: Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Fürû-ı Fıkıh Eserlerine Düşüşü Notlar". *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. Ed. B. Açı. 123-181. İstanbul & Ankara: İlem Kitaplığı & Nobel, 2015.
- Kiel, Machiel. "Yenişehir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/473-76. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Kutbuddîn eş-Şirâzî. *et-Tuhfetü 'ş-Şâhiyye*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1459, 1-89.
- Memiş, Şerife Eroğlu. "17. ve 18. Yüzyıllarda Osmanlı-Mısır Hac Güzergâhı, Kahire'den Medine'ye Hac Menzilleri". *Kadim Akademi Sosyal Bilimler Dergisi* 4: 2 (2020), 39-63.
- Nugay, Kübra. *Şeyhülislam Mehmed Emin Ankaravî'nin Fetâvâ-yı Ankaravî Adlı Eserindeki Metodu (Aile Hukuku Örneğinde)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2012.
- Onuş, Muhammed Usame. "Bir Osmanlı Âlimi Veliyyüddin Cârullah Efendi'nin Terceme-i Hâli". *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. Ed. B. Açı. 17-46. İstanbul & Ankara: İlem Kitaplığı & Nobel, 2015.
- Özcan, Abdülkadir, "Edirne Vak'ası". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/445-46. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Özcan, Abdülkadir. "Hac: Osmanlı Dönemi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 14/400-08. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Özcan, Abdülkadir. "Süleyman II". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/75-80. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.
- Özcan, Tahsin. "Veliyyüddin Cârullah". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 43/38-40. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.

- Özel, Ahmet. “Kadri Efendi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/140-141. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Râşid Mehmed Efendi. *Târih-i Râşid ve Zeyli*. Haz. Abdülkadir Özcan ve diğerleri. İstanbul: Klasik Yayınları, 2013.
- Şeyhî Mehmed Efendi. *Vekâyi’u'l-Fuzalâ*. Neşr. Ramazan Ekinci. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Tayşi, Mehmed Serhan. “Şeyhül-İslam Seyyid Feyzullah Efendi ve Fezziyye Medresesi”. *Türk Dünyası Araştırmaları* 23 (1983), 9-100.
- Tayşi, Mehmet Serhan. “Feyzullah Efendi, Seyyid”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/527-528. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Türek, Ahmet – Derin, F. Çetin. “Feyzullah Efendi’nin Kendi Kaleminden Hal Tercümesi”. *Tarih Dergisi* 23 (1969), 205-218; *Tarih Dergisi* 24 (1970), 69-92.
- Uluçam, Abdüsselam. “Feyzullah Efendi Medresesi”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/528-29. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Umut, Hasan. “Matematik Bilimlerine Meraklı Bir Âlim: Cârullah Efendi Koleksiyonu’nun Söyledikleri”. *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. Ed. B. Açıl. 283-296. İstanbul & Ankara: İlem Kitaplığı & Nobel, 2015.
- Üçer, İbrahim Halil. “Yazının Ufku, Kayıtların Dili: İslâm Dünyasında Yazı Kültürü ve Cârullah Efendinin Notları”. *Osmanlı Kitap Kültürü: Cârullah Efendi Kütüphanesi ve Derkenar Notları*. Ed. B. Açıl. 49-65. İstanbul & Ankara: İlem Kitaplığı & Nobel, 2015.
- Veliyyüddin Cârullah Efendi. *Hâşiyeye alâ Hâşiyeti Muhyiddin*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1368, 1-76.
- Veliyyüddin Cârullah Efendi. *Şerhu Risâleti'l-Hudr*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Carullah, 1699, 1-142.
- Veliyyüddin Cârullah Efendi. *Tuhfetü'l-Erib*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, 1958, 1-3

EK-1: Notun Arapça Metni

هذه مجموعة شيخ الإسلام محمد الأنقروي، وهو أولاً زاد أثنياً على أطراف مجموعة عبد القادر افندي، ثم اجمع المجموع على هذا الطرز، وهو صار مفتياً مقام شيخ الاسلام علي افندي في شوال سنة سبع وتسعين و ألف بعد تسعة أيام من ملازمتي عن علي افندي من أداء أمانة الفتوي عن مدرسة سلطان بايزيد، ثم صار مقام محمد افندي مفتياً بموته بعد تسعة أشهر دباغ زاده محمد افندي.

وصار أستاذنا المحقق المدقق عبد الوهاب افندي معلم سلطان سليمان بن إبراهيم سنة تسع وتسعين وألف. وأنا اخترت السفر من البحر إلى مكة المكرمة والمدينة المنورة، وجاورت فيها سبع سنين، ثم جاورت في بيت المقدس سنة، ثم سكنت في دمشق الشام ثلاث سنين، وعزمت منه إلى الحرمين، ورجعت منها إلى دمشق، ثم عزمت إلى بغداد وقعدت فيه سنتين، ثم توجهت منه إلى بلاد الأكراد وقعدت فيها ستة أشهر، ثم دخلت حلب الشريف ودرست فيه وفي عينتاب سنتين، ثم رجعت منه إلى قسطنطينية خامس عشرين من رجب سنة أربع عشر ومائة وألف، وقد كنت خرجت منها خامس رجب سنة تسع وتسعين وألف، وصار بين خروجي منها ودخولي فيها خمسة عشر سنة، وعزمت منه إلى أدنة بعد تسعة أيام ومكثت فيها سبعة أشهر، فوعدت الفتنة العظيمة التي قتل فيها شيخ الاسلام السيد فيض الله، ووقعت المنازعة والمخاصمة بيني وبينه وبين شيخ الاسلام الملقب بكنوبي ثم بين علي بن بشمجى أربع سنين، ثم صار الفاضل محمد صادق بن صدر الدين شيخ الاسلام سنة ثمانية عشر، فصرت مدرساً بمدسة صجلي أمير في جنب أبي أيوب الأنصاري رضي الله عنه في أواخر ذي الحجة من تلك السنة، وأنا الآن مدرس أياصوفية الكبير وصار ثلاث سنين وأربعة أشهر، وشيخ الاسلام الآن شريك في بعض الدروس عبد الله افندي من أتباع شيخ الاسلام علي افندي، وأنا من ملازميه أيضاً كلنا من أطراف يكيشهر في بلاد الروم. ما شاء الله كان وما لم يشأ لم يكن، واعلم أن الله على كل شيء قدير، وأن الله قد أحاط بكل شيء علماً، والله نرضي بما جري القلم في حقي مما كان وما يكون، ولله الحمد والمنة على ما أنعم علي من النعم الجليلة الجميلة من التوفيق والعصمة ومن أنواع العلوم.

كتبه أبو عبد الله ولي الدين جار الله

ثم صرت مدرس دار الحديث السليمانية سنة أربعين ومائة وألف، ثم صرت قاضي حلب ولي افندي ومكثت فيها سنة كاملة، وأنا الآن في قسطنطينية سنة أربع وأربعين.

EK-2: Notun Türkçe Tercümesi

Bu [eser] Şeyhülislam Mehmed el-Ankaravî'nin mecmuasıdır; o ilkin Abdülkadir Efendi'nin mecmuasının kenarlarına bir şeyler yazdı, ardından yazdıklarını bu şekilde bir araya getirdi. Sultan Bayezid Medresesi'nde Ali Efendi'den fetva eminliği kapsamında aldığım mülazemetten dokuz gün sonra Ankaravî Mehmed Efendi, Ali Efendi'nin yerine 1097 Şevval'inde (Ağustos-Eylül 1686) şeyhülislamlık makamına getirildi. Mehmed Efendi'nin dokuz ay sonra vefatı üzerine yerine Debbağzâde Mehmed Efendi fetva makamına getirildi.

Bir müddet sonra, muhakkik ve müdekkik üstadımız Abdülvehhâb Efendi, 1099 (1687-1688) yılında Sultan Süleymân b. İbrâhîm'e hoca oldu. Ben de deniz yoluyla Mekke-i Mükerreme'ye ve Medine-i Münevvere'ye seyahati tercih etim; burada yedi yıl kaldım. Sonrasında Beyt-i Makdis'de bir yıl kaldım. Daha sonra üç yıl süreyle Dımaşk-ı Şam'a yerleştim. Buradan Harameyn'e gittim ve sonra Dımaşk'a geri döndüm. Daha sonra buradan Bağdat'a gidip iki yıl kaldım. Bağdat'dan ayrılıp Kürd beldelerine yöneldim ve buralarda altı ay kaldım. Sonra Haleb-i Şerif'e gittim; hem burada hem de Antep'te iki yıl ders verdim. Nihayet 1114 Receb'inin 25'inde (15 Aralık 1702) Kostantîniyye'ye döndüm. Buradan 1099 Receb'inin 5'inde (6 Mayıs 1688) ayrılmıştım; buradan ayrılmam ile tekrar dönmem arasında geçen süre on beş yılı buldu. Dokuz gün sonra buradan Edirne'ye gittim ve orada yedi ay kaldım. Burada Seyyid Feyzullah Efendi'nin öldürüldüğü büyük fitne olayı vuku buldu. Önce onunla, ardından Kezûbî lakaplı şeyhülislamla, sonra da Ali b. Paşmakçı'yla aramızda dört yıl boyunca tartışma ve gerginlikler oldu. Ardından 1118 (1706-1707) yılında Fâzıl Mehmed Sâdık b. Sadreddin şeyhülislam oldu. Ben de aynı yılın Zilhicce ayının sonlarında Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin yanı başında bulunan Saçlı Emir Medresesi'ne müderris oldum. Ben şimdi üç yıl dört aydır büyük Ayasofya'nın müderrisiyim. Şu anki şeyhülislam, Şeyhülislam Ali Efendi'nin tabilerinden olan ve bazı derslerde arkadaşım olan Abdullah Efendi'dir. Ben de Ali Efendi'nin mülazımıydım. Biz hepimiz, Rum diyarından Yenişehir taraflarındanız⁷⁵.

Allah'ın dilediği gerçekleşir, dilemediği ise gerçekleşmez. Bil ki Allah her şeye gücü yetendir. O'nun ilmi her şeyi kuşatır. Kalemin, olmuş ve olacak olan konusunda hakkımda yazdığından razıyım. Bana başarı, korunma ve türlü türlü ilimden bol ve güzelce bahşeden Allah'a hamd ve minnet olsun.

Bunu Ebû Abdillâh Veliyyüddîn Cârullah yazdı.

Sonra 1140 (1727-1728) yılında Süleymaniye Dâru'l-hadisi'ne müderris oldum. Ardından Haleb Kadısı Veli Efendi oldum ve burada tam bir yıl kaldım. Şu an 1144 (1731-1732) yılı ve Kostantîniyye'deyim.

75 Burası, günümüzde Yunanistan sınırları içerisinde kalan bir yerleşim yeridir. Bk. Machiel Kiel, "Yenişehir", *TDVİA*, 43/473-76; Özcan, "Veliyyüddin Cârullah", 43/38.

EK-3: Notun Görseli

العلم على أبي عبد الله
 وعلى أبيه جابر الله
 رحمه الله

هذه بركة من شيخ الإسلام عبد القوي
 وهو أول زوايدنا على طائفة
 من علماء عصرنا في الفقه والحديث
 على هذا الطرز وهو صانع مقدمات
 شيخ الإسلام على الفقه في سؤال
 سنة وستين والف ليلة
 تسعة أيام من ملازمين عن علي الفزري
 من أداء أمانة الفتوى عن مدرسته
 سلطان بايزيد ثم صار مقامه في
 مدينة بجنور في سنة ١٠٤٠هـ وبها
 وصرافته وأما الحق في عبد الوهاب الفزري
 معلم سلطان سليمان بن أبي بكر سنة
 ونسبته في الفقه وأنا أختار من
 من الحجرات الكريمة والكريمة الكريمة وجاؤت فيها
 سبع سنين ثم جاؤت في بيت الكوفة سنة ثم تسكنت
 في دمشق الشام ثلاث سنين وعزمت من الحجرات
 إلى دمشق ثم عزمت منه إلى بغداد وقعدت بين سنتين ثم توجهت منه
 إلى بلخ والكراد وقعدت بها سنة ثم أتت حلب الشامية ودرست فيه
 في عين تاس سنين ثم أتت منه إلى سطر طين ثم جاؤت من حلب
 سنة أربع وعشرون الف وقد كنت خرجت منها خاضعاً سنة سبع وعشرين
 وصرافته خرجي منها ووقولها بها حجة عشر سنة وعزمت إلى
 بعد سنة أيام وكنت بها سنة ثم فوجئت الفتنه العظيمة التي قعدت فيها
 السيد فبقوا في وقت الحجاز سنة سبع وعشرين في بلاد الشام الكوفة وكذا
 ثم أتت على من سئل في أربع سنين بما صار إليها في بلاد الشام من طرد الأتراك
 سنة ثمانين عشر حضرت مدرساً في حلب في سنة ثمانين عشر في بلاد الشام
 في الأخر في سنة ثمانين وأما الآن مدرساً في صوفية الكوفة وصرافته سنة ثمانين
 وشيخ الإسلام الآن سكرتري في بعض المدارس عبد الله الفزري من إنشاء شيخ الإسلام على الفزري
 وأما من ملازمه أيضاً وكان من أطراف بلدنا في بلاد الروم ما شاء والله كان وما لم يكن
 وأعلم أن الله على قدر بره وإن الله قد أحاط بكل شيء علماً والله يرحم من جرت القدر في حق
 عما كان وما يكون ويبدعه كما يشاء على ما يشاء من التوفيق لبلدنا الجميلة من التوفيق من العصب
 ومن أنواع العلوم ثم حضرت مدرساً في بلاد الشام سنة ثمانين عشر في بلاد الشام
 سنة ثمانين وأما الفقه في حاضرتنا في بلاد الشام سنة ثمانين عشر في بلاد الشام
 وكنت بها سنة كاملة وأما الآن في سطر طين ثم سنة أربع وأربعين

تعلم ان الشافعي الاول من بلاد الهند سألني عن العلم
 والشافعي الثاني من كتب الفقه فيقول في بعض
 بخطه في سنة اى اخره كتب بخطه ثمانين

ابراهيم
 ص ٢٨